

Omezování soukromého podnikání cestou změn ve struktuře těžkého strojírenství po roce 1945¹

Hynek Stříteský

Úvod

Po druhé světové válce došlo ve světě k zásadním mocensko-politickým změnám a společnost řady zemí zaznamenala výrazný myšlenkový posun doleva, což se odrazilo v jejich hospodářské politice zejména podstatným zvýšením role státu. Posílení Sovětského svazu a vznik tzv. lidově demokratických republik pak vyústili v bipolární rozdělení světa na Východ – Západ.

Poválečná československá společnost, traumatizovaná vzpomínkami na velkou hospodářskou krizi a události následující po září 1938, zaznamenala výraznou radikalizaci a podstatně v ní zesílilo levicové smýšlení. Požadavek širokých společenských změn, jež by zabránily opakování předválečného vývoje vedoucího k rozbití republiky, se setkával s širokou veřejnou podporou, i když samozřejmě existovaly rozdílné názory na jeho realizaci. Mezi prostředky, kterými byl utvářen hospodářský a sociální systém obnovené republiky, patřilo vedle důsledného provedení pozemkové reformy, plánování či přeorientování partnerských vztahů na Sovětský svaz také znárodnění velkého a klíčového průmyslu² a konfiskace majet-

¹ Tato studie vychází z mé diplomové práce *Omezování soukromého podnikání cestou změn ve struktuře těžkého strojírenství. Národní podnik ČKD a jeho role v boji o průmyslové konfiskáty, která vznikla pod vedením doc. PhDr. Jiřího Šouši, CSc. v roce 2006 na katedře pomocných věd historických a archivního studia FF UK.*

² Znárodnovací dekrety vymezily velký a klíčový průmysl jako důlní a báňské závody, železárny, ocelárny, podniky průmyslu kovodělného, elektrotechnického, jemné mechaniky a optiky s více než pěti sty zaměstnanci, slévárny litiny a barevných kovů, podniky průmyslu oděvního s více než pěti sty zaměstnanci, podniky s tovární chemicko-farmaceutickou výrobou, cukrovary a rafinerie cukru, průmyslové lihovary a rafinerie lihu, podniky na výrobu čokolády a cukrovinek s více než pěti sty zaměstnanci atd.

ku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů. V podstatě se jednalo o řadu opatření, jež měla přetvořit stávající uspořádání společnosti. Nový sociální řád se obhajoval potřebou povznést široké vrstvy obyvatelstva.

Konfiskace nepřátelského majetku byla většinou vnímána jako spravedlivá odplata a trest pro všechny Němce, Maďary, zrádce a kolaboranty, kteří se podíleli na rozbití republiky a zvěrstvech nacistické okupace. Prezentována byla jako tzv. národní a demokratická revoluce, přičemž česká a částečně i slovenská³ společnost jí vesměs také tak chápala.

Podstata procesu znárodnění spočívala v postupném posilování vlivu státu na hospodářský vývoj Československa a zároveň v omezování velkokapitálu, který byl obviňován ze selhání při obraně republiky v roce 1938 a z následné kolaborace. Negace prvorepublikového vývoje však v případě KSČ postupně přerostla v plánovanou likvidaci vrstvy soukromých podnikatelů za účelem vytvoření nové společnosti s nízkou sociální diferenciací.

Český a slovenský národ byl v komunistickém pojetí rozdělen na „my“ a „ti druzí“. Jednu ze základních hodnotových identifikací onoho „my“, které vedle KSČ samotné tvořily zejména sjednocené odbory a radikální levicové křídlo sociální demokracie, představoval boj proti soukromokapitalistickému hospodaření a za odstranění „vykořisťování člověka člověkem“. Komunisté přitom zvolili vysoce taktický postup. Nejprve v rámci Národní fronty vystupovali pod heslem národní a demokratické revoluce, která byla podstatou Košického vládního programu. Neustále však přicházeli s novými požadavky na omezení soukromého podnikání a s návrhy socializačních reforem. Na podzim 1946 jejich postoj vyústil do odmítnutí kapitalistického hospodaření jako takového. V oblasti průmyslu a obchodu se přípustnými postupně staly jen živnosti a kdokoli hájil jakýmkoli způsobem jiný druh soukromého podnikání, byl paušálně označen za nepřítel. Hlavním projevem tohoto komunistického postoje proti soukromému podnikání se stal tzv. boj o konfiskáty.

Jestliže se zabýváme poválečnou KSČ a její taktikou, musí nutně padnout otázka, kdo jí vlastně vymýšlel a celé jednání této strany tak řídil. Členy KSČ můžeme rozdělit na dvě skupiny – její vedoucí činitele včetně regionálních elit a řadové členy, kteří představovali ukázněnou lidskou masu pevně oddanou ideji o nutnosti třídního boje. KSČ byla stranou přísně cen-

³ Na Slovensku se levicově orientované reformy setkávaly s výrazně menší podporou obyvatelstva než v českých zemích.

tralizovanou a je nepochybné, že její plánovitý postup vycházel z nejužšího vedení strany. Pro ekonomické problémy celostátního významu byla zřízena Národohospodářská komise ÚV KSČ, která měla určovat linii hospodářské politiky celé strany, ale spíše se jednalo o pomocný a poradní orgán, jehož návrhy musel schválit Ústřední výbor nebo o nich rozhodoval přímo předseda Klement Gottwald či generální tajemník Rudolf Slánský.

Po druhé světové válce se v Československu rozpoutal mocenský zápas, jehož náplní byl budoucí hospodářský a sociální řád obnovené republiky. Proti sobě stály dvě představy, které se odlišovaly především v rozdílném pohledu na soukromokapitalistický sektor. Obě se sice hlásily k socialismu a ekonomice se silným státním vlivem, ale zatímco první z nich, kterou prosazovali stoupenci nekomunistických⁴ stran, plánovala vedle znárodněného sektoru rozvoj soukromého podnikání, byla cílem druhého z těchto konceptů, jež lze označit jako komunistický,⁵ úplná likvidace soukromého vlastnictví ve výrobě. V československém průmyslu se tento mocenský konflikt výrazně odrazil v tzv. boji o konfiskáty, jehož podstata spočívala v zásadním sporu, zda takto zabavené střední a malé majetkové podstaty nabídnout soukromému sektoru, nebo přičlenit k národním podnikům, které vznikaly v rámci tzv. první etapy znárodnění.

Legislativní úprava konfiskačního a znárodnovacího procesu a její souvislosti s postupem vůči soukromému podnikání

Hospodářská obnova republiky a zvládnutí problémů v průmyslové výrobě byly v době po druhé světové válce spojeny s celkovou rekonstrukcí společnosti, přičemž konfiskace a znárodnění představovaly součást řešení, jak tohoto cíle dosáhnout. Záhy se stalo zřejmým, že nepůjde jen o dílčí úpravy, ale o úplnou přeměnu společenské struktury a ekonomického systému.

V počátečním období, jež trvalo přibližně do začátku léta r. 1945, byla pozornost soustředěna na zajištění majetku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů.⁶ Jeho následná konfiskace měla mít ráz aktu spravedlnosti

⁴ *Tímto termínem mám na mysli zejména národní socialisty (ČSNS), lidovce (ČSL), slovenské demokraty (DS) a pravicové křídlo sociální demokracie (ČSD).*

⁵ *Spolu s KSČ na jeho podporu vystupovali sjednocené odbory, levicoví sociální demokraté a slovenští komunisté.*

⁶ *Komunisté se zejména snažili rozptýlit obavy ze socialistické revoluce. Kaser, M.C. – Radice, E.A. (ed.): The economic history of eastern Europe 1919–1975, vol. 2, Interwar policy, the war and the reconstruction, Oxford 1986, s. 597.*

v zájmu republiky,⁷ znamenala zdůraznění národní jednoty a obnovení demokracie. Od června roku 1945 se za bezprostřední úkol považovalo znárodnění hlavních výrobních prostředků,⁸ které reprezentoval velký a klíčový průmysl. Směřovalo zejména proti velkokapitálu a vládou bylo prezentováno jako nutný předpoklad pro rychlou ekonomickou obnovu země a rovněž jako důsledek spolupiny za rozbití Československa.⁹

Změny v hospodářské oblasti byly vysvětlovány nutnou společenskou přestavbou: *„Dnešní doba se vyznačuje dvěma hlavními skutečnostmi. První spočívá v tom, že jsme po osvobození republiky zbavily rozhodujícího politického a hospodářského vlivu onu kliku, která v předmnichovské republice udávala tón a která republiku vedla k Mnichovu a k 15. březnu 1939.“*¹⁰ Takovým projevům musela československá společnost, traumatizovaná vzpomínkami na velkou hospodářskou krizi a událostmi následujícími po září 1938, ráda naslouchat. Představitelé těchto hospodářských kruhů měli být odstraněni, neboť *„...Naše dělnictvo, úřednictvo a technická inteligence chtějí mít záruky, že z jejich práce nebudou být cizáci, zrádci a nepřátelé národa, že hospodářské moci nebude opět zneužito k úkladům proti národu a republice.“*¹¹ Dalším pilířem tehdejší politiky byla prezentovaná snaha o povznesení širokých vrstev obyvatelstva a vytvoření „nové“ společnosti s malými sociálními rozdíly mezi jejími jednotlivými vrstvami.

Znárodnění velkého průmyslu a konfiskace majetku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů měly představovat jednak trest pro všechny, kteří přivodili zánik republiky a jednak prevenci proti podobným zážitkům, s nimiž se československá společnost musela vypořádat po Mnichovu a následně v rozpoutané válce. V případě KSČ a odborů však byly oba procesy projevem snahy zbavit vlivu co nejvíce představitelů soukromokapitalistických vrstev a přivést k moci „pracující třídu“. Ze hry tak měla být vyřazena velká i střední buržoazie, zatímco se stoupenci „demokratické maloburžoazie“ se navázala až do dalšího mocenského střetu spolupráce.

⁷ Lhota, Václav: *Znárodnění v Československu*, Praha 1981, s. 37.

⁸ *Pod heslem demokratizace politického života. Maršál, Josef: Vývoj organizace a řízení československého průmyslu od druhé světové války do federativního uspořádání ČSSR*, in: *Sborník archivních prací* 31, Praha 1981, s. 477.

⁹ Kubů, Eduard – Kuklik, Jan ml.: *Ungewollte Restitution. In: Raub und Restitution, Frankfurt am Main 2003*, s. 192.

¹⁰ Gottwald, Klement: *Spisy XII*, Praha 1955, s. 284.

¹¹ *Tamtéž*, s. 175.

I když se znárodnování setkávalo s širokou veřejnou podporou, existovaly názorové rozdíly na jeho hloubku a charakter.¹² Radikální posun ve smýšlení československé společnosti směrem doleva umožnil komunistům provést znárodnění ve větším rozsahu, než při přípravě Košického vládního programu sami předpokládali. „*Situace se do té míry změnila, že dnes můžeme žádati v programu hospodářské politiky ...zestátnění veškerého klíčového průmyslu.*“¹³ KSČ se podařilo za pomoci Ústřední rady odborů prosadit svou představu příslušných dekretů, což v první řadě znamenalo, že znárodnění bylo provedeno formou zestátnění a jeho hlavním „produktem“ se staly národní podniky jako samostatné právnické subjekty, které své zisky odváděly státu.¹⁴ Komunisté byli až překvapeni lehkostí svého postupu a věděli, že „...*nebude to vždy takové, abychom mohli při takovém klidu prosadit tak velké věci.*“¹⁵

Také proti principu konfiskace nikdo neprotestoval. Zásadní neshody však panovaly v otázce, jak s takto zabaveným majetkem naložit. Pozornost se v tomto střetu, nazývaném boj o konfiskáty, soustředila na střední a malé firmy. Zatímco komunisté se svými spojenci prosazovali připojení průmyslových konfiskátů k národním podnikům, snažili se jejich odpůrci

¹² Nejsilnější byly zejména snahy oddělit od znárodněného průmyslu velkodistribuci, velkoobchod a stavební podniky. Také zahraniční investoři usilovali o vyjmutí svého majetku z opatření, která zaváděl dekret prezidenta republiky 100/1945 Sb.. Na druhou stranu měli především komunisté zájem na tom, aby se okruh znárodnění nevztahoval výlučně na závody výrobního charakteru.

¹³ Národní archiv (dále jen NA), fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 5, dokument ze 4. července 1945.

¹⁴ Někteří národohospodáři však kritizovali, že dekret jasněji nevysvětloval vztah mezi znárodněným průmyslem a národním podnikem. Bylo pouze stanoveno, že československý stát nabýval vlastnictví jednak znárodněných závodů a jednak patřily do jeho majetku též národní podniky, ač měly postavení samostatných právnických osob. Pouze paragraf 27 příslušného dekretu uváděl, že do vytvoření národního podniku je dosavadní vlastník či správce znárodněné firmy povinen plnit úkoly řádného hospodáře. Někteří členové NHK ÚV KSČ v čele s Františkem Fabingerem se proto pokoušeli neúspěšně navrhnout, aby dekret byl rozšířen o další odstavec, který by stanovil, že stát nabývá znárodněnou firmu do vlastnictví pouze přechodně a po vytvoření národního podniku je nucen předat jí do jeho vlastnictví. NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 4, arch. j. 42, Zápis o poradě subkomise NHK, bez data.

¹⁵ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 6, projev Klementa Gottwalda z 16. října 1945.

rozšířit prostřednictvím těchto závodů soukromý sektor. Celý boj o konfiskáty byl lemován různými hesly, kterými se jednotlivé strany vzájemně napadaly, a které nemusely být vždy vzdáleny pravdě. Například národní socialisté obviňovali vedoucí pracovníky znárodněného průmyslu, že připojením konfiskátů se chtějí zbavit nevítané konkurence. Na druhé straně protestovali komunisté proti tomu, aby byly přidělovány soukromým zájemcům ty menší závody, které představovaly součást dřívějších koncernů, nyní již národních podniků. Mohla by tak prý být ohrožena výroba mateřského závodu.¹⁶

Prvním poválečným opatřením v hospodářské oblasti se stalo zavádění národních správ do nepřátelského majetku. Právní normu, která jejich dosazování upravovala, představoval dekret prezidenta republiky č. 5 z 19. května 1945. Ještě před tímto datem se však můžeme setkat s výzvami na zavádění prozatímních národních správ,¹⁷ které také po osvobození bývaly vyslyšeny. Dekret pak na některých místech již formálně potvrzoval daný stav. Zavedením národní správy se majetek dostával do rukou státu, a přestože měla mít jen přechodný charakter, byl tak vytvořen předstupeň pro další expanzi zestátněného průmyslu.¹⁸

Podle dekretu č. 5/1945 Sb. se národní správa zaváděla do všech podniků, kde to vyžadoval plynulý chod výroby. Šlo zejména o opuštěný majetek, nebo takový, který byl v držbě, nájmu nebo pachtu státně nespolehlivých osob – Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů.¹⁹ Národní správu zaváděl do malých průmyslových podniků (méně než 20 zaměstnanců) místní národní výbor, do středních (21–300 zaměstnanců) okresní národní výbor,

¹⁶ Růžička, Karel: c. d., s. 141 a 145.

¹⁷ Např. ve smyslu ustanovení Košického vládního programu byly do vedení podniků dosazovány zatímní národní správy, kterými měly být vedeny na přechodnou dobu, tj. do ustavení řádné národní správy; Lhota, Václav: c. d., s. 54n.

¹⁸ Systém národních správ neznamenal však ještě definitivní vyvlastnění, majetek tedy nebyl vlastníkovi odejmut; Lhota, Václav: c. d., s. 68; Růžička, Karel: ROH v boji o rozšíření moci dělnické třídy (1945–1948), Praha 1963, s. 47 a Skřejpková, Petra: Vývoj československého obchodního práva po roce 1945, in: Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990, Praha 2002, s. 247.

¹⁹ Dekret rušil platnost majetkových převodů z doby po 29. září 1938, pokud k nim došlo pod nátlakem nebo z perzekuce. Tento majetek pak přešel pod národní správu. Ta se vztahovala i na majetek, který byl po 23. květnu 1945 ve vlastnictví Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů.

do velkých (nad 300 zaměstnanců) zemský národní výbor a pokud se jednalo o majetek celostátního významu, ustavovalo národní správu resortně příslušné ministerstvo.²⁰ Souhlas s jejím vyhlášením musela navíc vyslovit závodní rada. Při zavádění národních správ však často panoval chaos. Stávalo se například, že do jednoho podniku bylo jmenováno více národních správců současně.²¹ Výjimku nepředstavovaly zřejmě ani případy, kdy docházelo k porušování příslušného dekretu ze strany nadřízených míst – ať už úmyslnému nebo neúmyslnému. Zejména ministerstvo průmyslu a vláda mnohdy zasahovaly i tam, kde byl příslušný zemský nebo okresní národní výbor, což tyto orgány výkonné moci veřejně kritizovaly a nesly jen s nelibostí.²²

Vhodným národním správcem měla být ustavena pouze státně spolehlivá osoba s odbornými znalostmi, čímž byl rozuměn zejména schopný zaměstnanec dotyčného závodu.²³ Pokud se nejednalo o podnik, který vlastník pozbyl v době války důsledkem perzekuce, měl majetek zůstat pod národní správou až do další zákonodárné úpravy.²⁴ Primárním úkolem národního správce bylo dbát o to, aby spravovaný podnik hospodařil co nejvýnosněji. Na rozdíl od soukromého vlastníka však bylo nepřipustné provozovat svěřený závod pro vlastní užitek.²⁵ Citovaný dekret také ukládal orgánům příslušným k zavedení národní správy, aby neváhaly s jejím zrušením, jakmile pominou důvody, pro které byla zavedena. Jestliže se jednalo o průmyslové závody podléhající znárodnění, měla být národní správa odvolána až s vytvořením národních podniků. Konfiskovaný majetek zůstal pod národní správou do té doby, než byl Fondem národní obnovy (viz níže) odevzdán oprávněným přídělcům.²⁶

²⁰ Je důležité poznamenat, že nejvíce národních správ zavedly MNV, následovaly ONV, ZNV a nakonec ministerstvo průmyslu. Podle počtu zaměstnanců bylo pořadí zcela logicky opačné. Zajímavé bude srovnat tyto údaje s ČKD.

²¹ NA, fond ZNV, kart. 163, dokument z 9. července 1945.

²² NA, fond ZNV, kart. 163, dokument z 19. června 1945.

²³ V této souvislosti je třeba upozornit na sjezd národních správců, který se konal ve dnech 17. a 18. srpna 1945 v Praze; Bieliková, Jarmila a kol.: *Dějiny Komunistické strany Československa v datech*, Praha 1984.

²⁴ V opačném případě se měl závod vrátit.

²⁵ Vyhláška Osídlovacího úřadu z 29. ledna 1947, kterou se vydávaly směrnice pro národní správce.

²⁶ NA, fond Ministerstvo průmyslu (dále jen MP), kart. 526, „Zrušení národních správ“, bez data.

Záhy po osvobození přišel na řadu také požadavek znárodnění veškerého velkého a klíčového průmyslu. Při projednávání příslušného dekretu komunisté „nasadili do boje“ dělnictvo, jejichž značnou část díky odborům ovlivňovali, a využili je jako nástroje k prosazení své představy této právní normy.²⁷ Ústřední státní orgány²⁸ byly zasypány rezolucemi (zejména z průmyslových závodů), které požadovaly urychlené znárodnění klíčových a velkých podniků. Za stejným účelem byly odbory pořádány stávky a „lidové manifestace“.²⁹ Nakonec se vláda na osnově tohoto dekretu dohodla v polovině října 1945 a proces byl v podstatě završen dne 24. října téhož roku, kdy jej podepsal Edvard Beneš jako dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb.³⁰ Jeho vyhlášením se zestátněním znárodněly mimo jiné i podniky průmyslu kovodělného a elektrotechnického s více než pětistý zaměstnanci podle průměru stavů ke dnům 1. ledna 1942–1944.³¹

Zmíněný dekret se však neomezoval „pouze“ na právní úpravu samotného aktu nacionalizace velkého a klíčového průmyslu, ale navíc se také zabýval otázkou, jak bude tento sektor organizován. Součástí dekretu proto tvořila i ustanovení o zřízení celostátních ústředních orgánů k jednotnému vedení a podnikatelskému obstarávání společných záležitostí znárodněného průmyslu.³² Vyhlášována byla rovněž idea zřízení národních podniků³³ a to z majetkových podstat nacionalizovaných firem a z dosavadních státních závodů ve znárodněných odvětvích. Jejich vlastníkem se stával

²⁷ Mezi KSČ a odbory se široce rozvíjela vzájemná spolupráce, která se odrážela ve společném postupu proti soukromému podnikání.

²⁸ Například Kancelář prezidenta republiky, Úřad předsednictva vlády, ministerstvo průmyslu, ale také Ústřední svaz československého průmyslu; Lhota, Václav: c. d., s. 83.

²⁹ Odborové složky a závodní rady tak sehrály jednu z nejdůležitějších rolí v období před únorovými událostmi 1948; Lhota, Václav: c. d., s. 83 a 122.

³⁰ Lhota, Václav: c. d., s. 150.

³¹ Zároveň byly znárodněny závody náležící témuž vlastníku a veškeré pomocné závody, které vytvářely se znárodněným podnikem nerozlučný hospodářský celek. Všem majitelům, kromě Německé říše, Němců, Maďarů a kolaborantů, náležela přiměřená náhrada, která byla ale nakonec vyplacena pouze v případě zahraničních majitelů; Kaser, M.C. – Radice, E.A. (ed.): c. d., s. 602.

³² V dekretu se jednalo zatím pouze o předpoklad.

³³ Tuto pravomoc získal ministr průmyslu.

stát, avšak postavení těchto nových podniků odpovídalo samostatným právníkům osobám, za jejichž závazky stát neručil.³⁴

Dne 24. října 1945 podepsal Edvard Beneš také dekret s pořadovým číslem 104, který se týkal podnikových a závodních rad. Rovněž v tomto případě došlo mezi vládními stranami ke třenicím a znovu nezanedbatelnou úlohu sehrály odbory, které představovaly dokonce jednoho z tvůrců osnovy dekretu.³⁵ Podstata sporů spočívala ve vymezení rozsahu účasti závodních rad na správě podniku. Přes odpor tehdejších pravicových stran se KSČ a ÚRO podařilo prosadit požadavek, aby byla závodním radám ponechána kompetence dohlížet na opatření prováděná správou závodu.³⁶ Té sice náleželo vlastní vedení, ale závodní zastupitelstvo mělo usilovat o to, aby podnik byl řízen k obecnému hospodářskému prospěchu a zároveň bylo upuštěno od takových opatření, která by tomuto cíli škodila. Tím získaly závodní rady prostředky ovlivňovat nejen sociální, ale i ekonomický vývoj podniku a to oproti minulosti znamenalo velkou změnu.³⁷ Dále obsahoval dekret o závodních radách předpoklad, že v každém závodě, který pravidelně zaměstnává alespoň dvacet zaměstnanců, bude zřízena závodní rada. Důležitým bylo také ustanovení, podle kterého kandidátní listinu pro volby do závodní rady navrhovala jednotná odborová organizace.

Mimořádnou důležitost pro československé hospodářství měl dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy ze dne 25. října 1945, jenž znamenal další

³⁴ *Stát však od národních podniků vybíral kromě daní, též jejich zisk. Tímto opatřením měla být vyrovnávána finanční situace mezi dobře prosperujícími a ostatními národními podniky. Bylo odhadováno, že znárodnění se bude vztahovat na 60–70% průmyslových podniků v Československu.*

³⁵ *Spolu s ministerstvem ochrany práce; Lhota, Václav: c. d., s. 151.*

³⁶ *Kterou získaly v revolučních dnech roku 1945; Lhota, Václav: c. d., s. 154.*

³⁷ *Na základě dále uvedeného dekretu č. 108/1945 Sb. mohly dokonce závodní rady ve spolupráci s národní správou navrhnout, aby byla určitá majetková podstata konfiskována celá, i když podle soudního rozhodnutí podléhala konfiskaci například pouze z jedné třetiny. NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47, dokument z 20. února 1946.*

výrazný zásah do podoby tehdejších vlastnických vztahů.³⁸ Tato právní norma rozlišovala v podstatě dvě kategorie konfiskovaného majetku - jednak průmyslové konfiskáty, na něž se můj zájem zaměřuje, a jednak ostatní konfiskovaný majetek, který měl sloužit Osídlovacím účelům.³⁹

Na základě dekretu byl ve prospěch Československé republiky zabaven bez náhrady veškerý majetek Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů.⁴⁰ Velká část podniků pod národní správu tak podlehl konfiskaci jménem státu.⁴¹ „Škody a utrpení, které způsobily nepřátelské státy, nacistický a fašistický režim ...jsou nezměrné. Spravedlivé odplatě nemohou ujít a povinnost k náhradě mají především všichni Němci a Maďaři, kteří ...na sebe vzali zodpovědnost za všechny zločiny. ...Obdobně je tomu i u příslušníků vlastního národa. ...K částečné náhradě velikých škod a odčinění bezpráví konfiskuje tudíž navržený dekret pro Českosloven-

³⁸ Ještě v srpnu 1945 navrhovalo MP rozšířit výčet osob, jejichž majetek podléhal konfiskaci o tuto kategorii: „osoby, které po roce 1918 nadržovaly německví a maďarství.“ Jelikož nemohlo jít o podniky ani Němců ani zrádců a kolaborantů, které znění příslušného dekretu již postihovalo, jednalo se pravděpodobně o majetek židovský a zahraniční. Proti něčemu takovému však vystoupilo ministerstvo vnitra, neboť „... chce-li ministerstvo průmyslu v dekretu o znárodnění sáhnout i na zahraniční kapitál, dá se to ještě odůvodnit novou sociální a hospodářskou orientací našeho státu. Nelze však v policejní normě, jakou dekret o konfiskaci je, konfiskovat jako nepřátelský majetek podniky našich dnešních spojenců.“ I když komunisté nebyli nijak proti myšlence posilovat státní vliv na průmyslové závody, velmi dobře si uvědomovali (narozdíl od „sociálnědemokratického“ ministerstva průmyslu), že nelze v prvních měsících po válce takovýmto způsobem zasáhnout proti spojeneckému zahraničnímu kapitálu. NA, fond MP, kart. 325, dokument z 23. srpna 1945.

³⁹ V tomto bodě je třeba upozornit na nejnovější práci věnující se poválečnému osídlování pohraničí: Čapka, František – Slezák, Lubomír – Vaculík, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005.

⁴⁰ Osoby německé nebo maďarské národnosti, které prokázaly, že zůstaly věrný Československé republice, měly být podle dekretu z procesu konfiskace vyjmuty. Břemeno důkazů však leželo na nich (srovnej Směrnice ministerstva vnitra z 31. března 1947). Vláda mohla v jednotlivých případech povolit výjimku z konfiskace a to jednak ve prospěch osob, kterým se zachovávalo československé státní občanství a jednak jako opatření odůvodněné sociálními hledisky; NA, fond Hospodářská rada ÚV KSČ, sv. 34. arch. j. 266, dokument bez data.

⁴¹ Dekret se vztahoval na majetek, který byl v době skončení okupace ve vlastnictví Německé říše, Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů.

skou republiku ...zásadně bez náhrady všechen v úvahu přicházející majetek.⁴² Konfiskace byla sice prezentována jako součást tzv. národní revoluce, kdy rozhodující moc přecházela z národa německého na národ český, komunisté jí však využili k omezení oné sféry soukromého podnikání, na níž se nevztahovala opatření znárodňovacího dekretu.

O tom, byly-li splněny podmínky pro konfiskaci podle tohoto dekretu, měl rozhodnout příslušný okresní národní výbor.⁴³ Do řízení však mohl vstoupit také zemský národní výbor, jenž fungoval rovněž jako odvolací instance. K zajištění úkolů souvisejících se správou konfiskovaného majetku zřídila vláda při Osidlovacím úřadě Fond národní obnovy. Do jeho rukou tak přecházely veškeré průmyslové podniky, kterých se dotýkala ustanovení dekretu č. 108, přičemž výjimku představoval majetek znárodněný, lázeňský a takový, jenž byl ve státním vlastnictví ještě před „Mnichovem“.⁴⁴ Podrobněji upravovalo povinnosti Fondu národní obnovy vládní nařízení č. 45 z 1. března 1946, kterým se vydával jeho statut a jednací řád. V prvé řadě Fondu příslušelo obstarávání úkolů souvisejících s prozatímní správou konfiskovaného majetku, což znamenalo, že měl především zjistit veškerý majetek konfiskovaný podle dekretu č. 108, pořídit jeho soupis,⁴⁵ učinit veškerá opatření na zajištění, převzetí a správu tohoto majetku

⁴² NA, fond MP, kart. 325, Důvodová zpráva k dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb.

⁴³ Podle směrnic ministerstva vnitra ze 7. února 1946, byly místní národní výbory povinny nahlásit okresním národním výborům veškerý majetek nalézající se v jejich obci, o němž šlo předpokládat, že jeho vlastníka postihují příslušná ustanovení dekretu prezidenta republiky č. 108. Na základě pokynů ministerstva vnitra z 14. února 1946 k provedení konfiskace nepřátelského majetku měly ONV okamžitě zahájit konfiskační řízení, jakmile jim byly zaslány konkrétní seznamy osob a návrhy výměrů. Opis rozhodnutí o řádné konfiskaci zasílaly ONV za prvé Osidlovacímu úřadu, za druhé Fondu národní obnovy a za třetí věcně příslušnému ministerstvu, pokud národní správu do daného závodu samo zavedlo.

⁴⁴ NA, fond MP, kart. 1055, Zápis o poradě na OÚ a FNO v Praze ve věci dekretu prezidenta republiky 108/1945 Sb., bez data.

⁴⁵ Soupis konfiskátů a restitučních nároků provádělo vždy na místě, postupuje od obce k obci, buď několik sepisovačů, nebo jeden dobře instruovaný sepisovač. Osidlovací úřad odmítl provádět soupisové práce pouze na základě písemných dotazníků, neboť „... zůstalo by určité množství konfiskátů – ať z neznalosti, ať pro nepochopení – utajeno.“; NA, fond Fond národní obnovy, Oběžník Osidlovacího úřadu a Fondu národní obnovy v Praze z 11. února 1947.

a poté provést jeho odevzdání, rozdělení nebo zcizení. Do působnosti tohoto orgánu náležel také dohled nad hospodařením národních správců.⁴⁶ Fondu rovněž příslušelo udělovat svolení ke zcizení, pronájmu či propachtování konfiskovaného majetku před uplynutím k tomu stanovené lhůty.

Dekret upravoval kromě vlastní konfiskace také průběh následného přidělového řízení, v němž se jednalo o budoucí osud všech takto zabavených firem. Podle litery dekretu měl nejprve Osidlovací úřad po dohodě s příslušnými ministerstvy, Hospodářskou radou a po slyšení ÚRO vypracovat rámcové plány, kterými by stanovil, jak má být s konfiskovaným průmyslovým majetkem naloženo.⁴⁷ Na podkladě rámcových plánů se pak měly sestavit plány přidělové s návrhem na úhradu požadovanou za jednotlivé konfiskáty. Pro průmyslový majetek a velké majetkové podstaty byly jejich vypracováním pověřeny Zemské národní výbory, přičemž následovat muselo schválení věcně příslušným ministerstvem, které mohlo přidělové plány případně upravit. Do jednání se logicky zapojovalo především ministerstvo průmyslu, avšak například v resortu potravinářství bylo kompetentní ministerstvo výživy či za oblast lázeňství zodpovídalo ministerstvo zdravotnictví. Vydávat rozhodnutí o přidělu, které určovalo, komu konfiskovaný průmyslový majetek připadne, patřilo znovu do kompetence věcně příslušného ministerstva. Celý proces byl ukončen odevzdáním konkrétního přidělu, které již prováděl Fond národní obnovy.⁴⁸ Příděly, které se přičítaly rámcovým či schváleným přidělovým plánům, byly prohlášeny Osidlovacím úřadem za neplatné a Fond národní obnovy dával podnět ke zrušení takového rozhodnutí i přidělu.

⁴⁶ *Hrozilo-li nebezpečí škody, mohl fond převzít majetek do vlastní správy.*

⁴⁷ *Průmyslovým majetkem se rozuměly podniky, které byly členy Ústředního svazu průmyslu. Skutečnost však byla taková, že rámcové plány vypracovalo ministerstvo průmyslu a OÚ vyjádřil pouze souhlas. Zajímavostí je, že do této fáze přidělového řízení chtělo zasahovat také „národně socialistické“ ministerstvo spravedlnosti, když se neúspěšně dožadovalo své účasti na přípravě rámcových plánů. NA, fond MP, kart. 590, dokumenty z 18. a 28. srpna 1947.*

⁴⁸ *V rámcových plánech mělo být také stanoveno, kolik malých majetkových podstat má být v jednotlivých místech přiděleno, a které střední majetkové podstaty mají být přiděleny. Vypracováním přidělových plánů pro malé majetkové podstaty byly pověřeny místní přidělové komise (skládaly se ze členů MNV a zájemců o přiděl) a pro střední majetkové podstaty okresní přidělové komise (složení bylo obdobné, k členům ONV a zájemcům o přiděl přibývali také zástupci hospodářských svazů a ÚRO). Podle těchto plánů přidělovaly malé majetkové podstaty ONV a střední majetkové podstaty ZNV.*

Podle citovaného dekretu mohly konfiskáty připadnout zemím, okresům, obcím a dalším veřejnoprávním korporacím, družstvům či jiným uchazečům, kteří vyhovovali přidělovým podmínkám. Komunisté však v případech průmyslových konfiskátů usilovně prosazovali pravidlo (tentokrát ve spolupráci s ministerstvem průmyslu, které se snažilo hájit zájmy znárodněného sektoru), podle něhož se měly nejprve uspokojit požadavky národních podniků, aby teprve poté přišly na řadu další uchazeči. V zásadě to znamenalo, že by firmy, o které znárodněný průmysl projevil zájem, byly vyloučeny z přidělového řízení a přičleňovány výhradně k národním podnikům.⁴⁹

Proces přičleňování průmyslových konfiskátů probíhal pomalu a do února 1948 bylo přiděleno pouze omezené množství jednotlivých firem. Tato zdoluhavost souvisela mimo jiné i s urputností celého boje o konfiskáty, v němž komunisté nekompromisně hájili stanovisko přednostního vyřizování „požadavků“ národních podniků a zároveň se snažili vyloučit z přidělu soukromý sektor. Rozhodný krok na cestě k naplnění tohoto cíle představovala vyhláška Osidlovacího úřadu z 23. července 1946, jíž se zveřejňoval rámcový plán pro způsob naložení s určitou částí konfiskovaného majetku ve prospěch veřejných úkolů. Osidlovací úřad tímto rámcovým plánem vyčleňoval z přidělového řízení velké, střední i malé majetkové podstaty, které byly označeny za důležité pro „hospodářskou výstavbu státu“. Před soukromými žadateli tak měly být upřednostněny nejen národní podniky, ale také jakákoliv veřejnoprávní korporace a to i v případě malých firem. Pouze ty konfiskáty, o které nebyl zájem z tzv. veřejného sektoru (jenž reprezentovaly převážně národní podniky),⁵⁰ mohly přejít do soukromého vlastnictví. Komunisté však vyvinuli veškeré úsilí k tomu, aby takový stav nikdy nenastal. O každý konfiskovaný závod se měl ucházet alespoň jeden národní podnik či v horším případě některý z družstevních nebo komunálních závodů. Od srpna 1946 pak zahájilo

⁴⁹ *Dále se z přidělového řízení vyjímaly například likvidované majetkové podstaty (mezi uchazeče však bylo rozdělováno jejich strojní zařízení, suroviny, polotovary atd.), firmy, které měly být vráceny původním vlastníkům, či podniky, jež se nacházely ve vlastnictví Německé říše a měly přejít na stát či svazky územní a zájmové samosprávy. NA, fond MP, kart. 325, dokument z 2. října 1945 a kart. 1055, Zápis o poradě na OÚ a FNO v Praze ve věci dekretu prezidenta republiky 108/1945 Sb., bez data.*

⁵⁰ *Kromě toho veřejný sektor zastupovaly družstva a komunální podniky.*

ministerstvo průmyslu porady s ústředními orgány znárodněného sektoru o začlenění jmenovitých konfiskátů do národních podniků.⁵¹

Do kompetence Osidlovacího úřadu patřilo také určovat, zda zkonfiskovaná firma přijde do přidělu nebo bude likvidována. V tom smyslu vydal OÚ dne 11. července 1946 vyhlášku, jíž stanovil rámcový plán pro průmyslové podniky, jejichž výroba byla nerentabilní a závod měl tak být likvidován. Byly vytvořeny tři kategorie podniků, přičemž do skupiny A spadaly závody hospodářsky důležité, skupinu B tvořily podniky, jež měly být předisponovány na Slovensko a skupinu C představovaly závody, které mohly být zastaveny. K likvidaci byl určen takový konfiskát, který se podle hlášení národního správce nacházel trvale ve ztrátě a jeho zachování nebylo nutné ani v zájmu osídlení. O tom, zda konfiskovaný podnik bude skutečně likvidován, rozhodovalo společně věcně příslušné ministerstvo a Osidlovací úřad, který následně vydával likvidační výměr.⁵² Komunisté využívali i těchto ustanovení k prosazení vlastních záměrů, neboť raději dávali přednost zrušení firmy před jejím přidělením soukromému uchazeči. Je také důležité připomenout, že konfiskát byl až do definitivního rozhodnutí o přidělu majetkem státu a nestával se tak vlastnictvím národního správce, většinou národního podniku.⁵³

Konfiskátů se týkal také zákon č. 128 z 16. května 1946 o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o nárocích z této neplatnosti vzházejících. Tzv. restituční zákon prohlašoval veškerá majetkoprávní jednání, ke kterým došlo po 29. září 1938 pod tlakem nesvobody či národní, rasové, nebo politické perzekuce, za neplatná. Nárok směřoval proti tomu, kdo měl z takového majetkoprávního jednání prospěch.⁵⁴ Výjimku představovali pouze právní nástupci,⁵⁵ kteří proká-

⁵¹ Lhota, Václav: c. d., s. 245n.

⁵² Vyhláška Osidlovacího úřadu z 11. července 1946.

⁵³ Příslušný národní správce tak nemohl například bez povolení NV provádět investiční práce. Pokud byl národním správcem některý z národních podniků, musel žádat o povolení též ministerstvo průmyslu; Lhota, Václav: c. d., s. 229n.

⁵⁴ Osoba, která nárok uplatňovala, musela v takovém případě vrátit vše, co z neplatného převodu obdržela.

⁵⁵ Ministerstvo spravedlnosti neúspěšně prosazovalo, aby byl majetkový převod uznán za platný nejen v případě právních nástupců, ale u všech státně spolehlivých osob, které prokázaly svou nevědomost o tom, že druhá strana jednala pod tlakem okupace. NA, fond MP, kart. 401, dokument z 27. dubna 1946.

zali svou nevědomost, že k majetkovému převodu došlo pod nátlakem.⁵⁶ O nároku měl rozhodnout příslušný okresní soud.⁵⁷ V případě, kdy tento nárok směřoval proti národní správě zavedené na takový majetek, mohl se žadatel obrátit na okresní soud teprve ve chvíli, kdy vrácení majetku zamítl příslušný orgán, jenž národní správu zavedl (ve většině případů tedy šlo o národní výbory).

Pokud by navrácení majetku či práva nebylo možné, příslušela poškozenému peněžitá náhrada. Takový stav nastával podle litery zákona zejména v okamžiku, kdy by se tím ohrozily „veřejné zájmy“, o čemž rozhodovalo ministerstvo spravedlnosti. Jak ještě uvidíme, tuto pasáž velmi často napadali představitelé KSČ, kteří se snažili rozšířit paragraf v tom smyslu, že vrácení majetku nemělo být možné ani v těch případech, kdy hrozilo narušení „plynulého chodu závodu“. Na mysli měli především situace, kdy se na odpor proti návratu bývalého majitele do firmy postavila závodní rada či odborová skupina. Protože obě tyto „zaměstnanecké“ organizace měli komunisté z velké části obsazeny svými stoupenci, spočíval význam výše uvedeného návrhu o změnu restitučního zákona spíše ve snaze zabránit zpětnému předávání majetkových podstat do rukou soukromým podnikatelům.⁵⁸ Tyto „novelizací“ pokusy tvořily další součást komunistického plánu, jak odvrátit možnost reprivatizace. Úsilí KSČ směřovalo rovněž k oslabení pozice ministerstva spravedlnosti a okresních soudů, jež byly vesměs pod vlivem národních socialistů. To se jim podařilo na jaře roku 1947, kdy v souvislosti s varnsdorfskou stávkou⁵⁹ byla restituce umožněna pouze se souhlasem zaměstnanců dotyčného závodu.

⁵⁶ *Jestliže však osoba, jež byla poškozena a tudíž jí příslušel nárok na restituci či náhradu, patřila mezi státně nespolehlivé, připadl nárok státu.*

⁵⁷ *Soudy tak příslušelo rozhodnutí i v okamžiku, kdy existovaly pochybnosti o spolehlivosti žadatele. Takový podnik mohl být dán v prozatímní držbu. NA, fond ÚV KSČ, sv. 13, arch. j. 113, dokument ze 4. března 1947.*

⁵⁸ *Mnohdy se totiž stávalo, že proti původním vlastníkům bylo zastaveno trestní řízení podle retribučního dekretu, tím se stávala konfiskace neplatnou a oni požadovali vrácení závodu.*

⁵⁹ *Šlo o promyšlenou akci pro veřejnost, ve které odbory charakterizovaly soukromé podnikatele usilující o restituci majetku jako o jedince bez špetky sociálního citění. Varnsdorfská stávka se pro svůj rozsah stala nejznámější, ale odbory organizovaly nepokoje například i v pražském a českozubějovickém závodě Bratři Zátkové či v případě podnikatele Jandery z Ústí nad Orlicí.*

Průběh přidělového řízení s konfiskovaným majetkem doznal na počátku r. 1947 na základě zákona č. 31, o některých zásadách při rozdělování nepřátelského majetku, dalších změn. V první řadě mohl Osidlovací úřad a Fond národní obnovy slučovat nebo rozdělovat zabavené majetkové podstaty z důvodu hospodářské účelnosti.⁶⁰ Dále zákon stanovil, že nepřetížené závazky, náležející ke konfiskovanému majetku a vzniklé před 10. květnem 1945, přejímal Fond národní obnovy. Pokud by to mělo usnadnit přidělové řízení, přejímal dokonce i závazky jiné. Celkově tato právní norma ulehčovala přičleňování zadlužených závodů⁶¹ a posilovala pravomoci Osidlovacího úřadu, na nějž měla prostřednictvím jeho předsedy a člena komunistické strany Miroslava Kreysy velký vliv KSČ. Jinak se ovšem toto nařízení průmyslových konfiskátů netýkalo a nadále o jejich přidělu panovaly mezi politickými stranami spory. Jisté dohody v rámci Národní fronty se dosáhlo v březnu 1947, když bylo přijato usnesení, že k národním podnikům budou přičleňovány veškeré konfiskáty, pokud by to znamenalo doplnění jejich výrobních programů a snížení výrobních nákladů. Vláda však až do února 1948 nepřijala žádné usnesení, které by otázku průmyslových konfiskátů výrazněji řešilo. Zabavené podniky byly vyjímány z přidělového řízení jen jednotlivě, tj. za neexistence jakéhokoliv plánu, který by přesně vyjmenoval všechny konfiskáty určené k přidělu jednomu konkrétnímu uchazeči.⁶²

Průběh celého roku 1947 byl ve znamení stupňující se politické krize, která vyvrcholila v prvních měsících roku následujícího. Komunisté se připravovali na rozhodující mocenský střet a dne 9. února 1948 vystoupili s požadavkem znárodnění všech závodů nad padesát zaměstnanců, zahraničního obchodu, domácího velkoobchodu a provedení nové pozemkové reformy.⁶³ Tento požadavek spoluvytvářel scénář jejich postupu vůči opozici, která se proti nim zformovala. Zatímco provedení konfiskace nepřátelského majetku a znárodnění velkého a klíčového průmyslu získalo všeobecnou podporu téměř celé společnosti, vycházely hlasy požadující další znárodnění prakticky výlučně z úst představitelů KSČ a odborů.

⁶⁰ *Mimo to zaváděl zkrácené přidělové řízení u malých a středních majetkových podstat.*

⁶¹ *Komunisté nepochybně počítali s tím, že takto budou zvýhodňovány v první řadě národní podniky.*

⁶² *Lhota, Václav: c. d., s. 264.*

⁶³ *Bielíková, Jarmila a kol.: Dějiny Komunistické strany Československa v datech, Praha 1984.*

Primárním cílem komunistů byla v podstatě likvidace dalších podnikatelských vrstev. Za tímto úsilím stála snaha po naplnění vlastní teze o nutnosti zasadit rozhodující úder „reakci“ a definitivně tak provést rekonstrukci společnosti. Řečeno komunistickou terminologií, „v pokračující výstavbě socialismu neměl mít kapitalistický druh výroby místa, poněvadž plodí další kapitalismus a stále zachovává podmínky pro jeho nový rozmach.“ Požadavek nové vlny znárodnování odpovídal také plánům KSČ ovlivnit rozhodujícím způsobem průběh přidělového řízení konfiskovaného majetku. Nejenže měl s konečnou platností přičlenit řadu sporných konfiskátů, o jejichž osudu nebylo dosud rozhodnuto, ke znárodněnému průmyslu, ale rovněž zestátnoval ty konfiskáty, které v minulém období již připadly soukromému sektoru.

Hlavním spojencem a „hláskou troubou“ komunistů se staly opět odbory. Znovu se rozběhl kolotoč rezolucí ze závodů, ale tentokrát byl připraven také celostátní sjezd závodních rad a skupin ROH, který pochopitelně podpořil požadavky KSČ⁶⁴ a vystoupil proti navrácení konfiskátů do soukromých rukou.⁶⁵ „Vzhledem k tomu, že se zbývající kapitalistický úsek našeho hospodářství stal střediskem hospodářských a politických úkladů proti republice... vznáší sjezd požadavek dalšího znárodnění.“⁶⁶

Komunisté začali vytvářet atmosféru vyvolávající dojem, že „reakce“ chystá návrat k předmnichovským poměrům, a proto vyzývali lidové vrstvy, aby se těmto snahám postavily.⁶⁷ Svoji pozornost obraceli nejen na dělnictvo, ale i na živnostníky a všechny zaměstnance v průmyslu i zemědělství, přičemž se snažili získat masovou podporu pro svou politiku. Požadavek dalšího znárodnění byl komunisty obhajován tím, že zatímco znárodněný průmysl měl své úkoly splnit, stal se kapitalistický sektor brzdou hospodářského vývoje.⁶⁸ „Dokázali jsme v praxi, že plánovitě hospodářství a lidově demokratický režim jsou nejjistější a nejúspěšnější cestou z válečné krize ke konsolidaci.“⁶⁹ V platnosti také nadále zůstávala teze o racionalizaci podnikání a odstranění nesystematické výroby.

⁶⁴ Další akcí ÚRO bylo zorganizování jednohodinové generální stávky dne 24. února 1948.

⁶⁵ Lhota, Václav: *Znárodnění v Československu*, Praha 1981, s. 287–290.

⁶⁶ Tamtéž, s. 289, citace části rezoluce celostátního sjezdu závodních rad a odborových organizací z 22. února 1948.

⁶⁷ Lhota, Václav: *Znárodnění v Československu*, Praha 1981, s. 277 a 287.

⁶⁸ Tamtéž, s. 272.

⁶⁹ Gottwald, Klement: *Spisy XV*, Praha 1961, s. 236.

Únorové události roku 1948 představovaly pro komunisticky orientovanou část společnosti další krok na cestě k vybudování nové společnosti, kterým měla být definitivně odstraněna její buržoazní složka a vytvořen tak ideální stát, „...v němž všechno hospodářství slouží lidu... po této cestě chceme dojít společenského řádu, v němž bude úplně odstraněno vykořisťování člověka člověkem – k socialismu.“⁷⁰ Komunisté začali přetvářet Československo podle svých představ již po roce 1945, ale únorem se jim plně uvolnili ruce. Pro ekonomický život to znamenalo postupné odstranění soukromého podnikání, i když formálně toto právo Ústava 9. května ještě zaručovala. Ve jménu „nové společnosti“ byly likvidovány celé vrstvy obyvatelstva a tím také tradiční způsoby jejich života a obživy. I když lze charakterizovat poválečné období do roku 1948 jako omezenou demokracii, kdy nefungoval otevřený pluralitní systém politických stran a kdy parlament byl vázán rozhodnutím Národní fronty, znamenal definitivní odklon Československa od konceptu občanské společnosti až únorový převrat. „*Prostě únor nám tedy uvolnil další kus cesty k socialismu a to nejen v oblasti mocensko-politické, nýbrž i v oblasti třídní a hospodářsko-politické.*“⁷¹

Převzetí politické moci bylo doprovázeno také změnami v ekonomickém životě. Jednak proběhly v řídicím aparátu československého průmyslu personální čistky, kdy došlo k odstranění „nespolehlivých a reakčních osob“ a jednak nastala vhodná situace k prohloubení procesu omezování soukromého podnikání.⁷² Prvním krokem se stalo urychlené dosazování národních správ do všech závodů, u kterých se předpokládalo znárodnění. Jejich zavádění upravovalo vládní usnesení z 5. března 1948, podle něhož měl být národní správou takových firem pověřen ústřední orgán nebo národní podnik, do kterého byl závod včleňován.⁷³ Návrhy znárodnovacích zákonů vypracovala v rychlém tempu příslušná ministerstva za účasti zástupců ÚRO a Sboru pověřenců a již ve dnech 27. a 28. dubna je schválilo Ústavodárné národní shromáždění.⁷⁴ Jednalo se zejména

⁷⁰ Úvodní Prohlášení Ústavy 9. května.

⁷¹ Gottwald, Klement: *Spisy XV*, Praha 1961, s. 156.

⁷² Půlpán, Karel: *Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990*, Praha 1993, s. 198.

⁷³ Lhota, Václav: *Znárodnění v Československu*, Praha 1981, s. 291n.

⁷⁴ K jejich vyhlášení však došlo až 2. resp. 3. června 1948. ustanovení znárodnovacích zákonů se nevztahovalo na podniky, které patřily orgánům lidové správy, družstvům a výdělkovým společenstvům; Lhota, Václav: *Znárodnění v Československu*, Praha 1981, s. 292 a 294.

o zákon č. 114 o znárodnění některých dalších průmyslových a jiných závodů,⁷⁵ zákon č. 115 o znárodnění dalších podniků v oboru potravinářském či zákon č. 118 o znárodnění velkoobchodních podniků.⁷⁶

Pro kovoprůmysl měl největší význam zákon č. 114, resp. jeho ustanovení, kterým se s účinností od 1. ledna 1948 znárodněly všechny závody, pokud počet jejich zaměstnanců dosáhl kdykoliv od 1. ledna 1946 padesáti osob⁷⁷ (zatímco v případě dekretu prezidenta republiky č. 100/1945 Sb. se jednalo o průměrný stav z let 1942–1944).⁷⁸ Rozhodující pravomoc přitom připadla ministrowi průmyslu. V jeho kompetenci bylo vyhlášovat, které podniky spadají do nové vlny znárodnění a to na základě údajů získaných od generálních ředitelství znárodněného průmyslu.⁷⁹ Po dohodě s ministrem financí a věcně příslušným ministrem měl dále určovat, zda takový majetek připadne podnikům lidové správy, výdělkovým společenstvům, družstvům či jiným právnickým osobám. Mohl ho také převést do působnosti jiného ministerstva. Vedle značného množství zkonfiskovaných firem tak vznikala další skupina malých a středních závodů, které byly odevzdávány veřejnému sektoru. Přednost se svými požadavky přitom samozřejmě dostávaly národní podniky. I když se předpokládalo, že firmy místního významu připadnou orgánům lidové správy, jak se dobovým termínem označovaly národní výbory, nebo družstvům, byla přesto sekundární sféra československé ekonomiky

⁷⁵ *Týkal se firem s více než padesáti zaměstnanci, přičemž v oborech veřejného zájmu se znárodněly všechny podniky – např. affinerie drahých kovů nebo závody pro výrobu lékařských a léčebných přístrojů.*

⁷⁶ Skřejpková, Petra: *Vývoj československého obchodního práva po roce 1945*, in: *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990*, Praha 2002, s. 248.

⁷⁷ *Zákon se nevztahoval na majetkové podstaty, které vlastnila výdělková společenstva, lidová správa a družstva (i když příslušný ministr mohl udělit výjimku); Lhota, Václav: Znárodnění v Československu, Praha 1981, s. 294–295.*

⁷⁸ *I když to znění tohoto zákona výslovně nepředpokládalo, stalo se prvním opatřením zavedení národní správy. Na výzvu Ústřední rady odborů ji z „důvodu“ ohrožení plynulosti výroby dosazovaly závodní rady a akční výbory Národní fronty, přičemž jejím výkonem pověřovaly ústřední orgány československého průmyslu nebo národní podniky a byly tudíž vytvořeny organizační předpoklady pro včlenění znárodněných firem do daných národních podniků; Lhota, Václav: Znárodnění v Československu, Praha 1981, s. 291–292.*

postupně soustředěna výhradně v rámci národních podniků. Přesně podle záměrů komunistů tak docházelo na jedné straně k rozšiřování znárodněného průmyslu a na straně druhé byl zatlačován soukromý sektor.

Jak již bylo výše naznačeno, zákon č. 114/1948 Sb. výrazně ovlivnil také průběh řady dosud probíhajících přidělových řízení s konfiskovanými průmyslovými závody.⁸⁰ Svou dikcí zamezil předání velké části zabaveného nepřátelského majetku do rukou jednotlivců, přičemž jednostranně upřednostňoval národní podniky, které nad danými firmami většinou již vykonávaly národní správu. Osud velké části konfiskátů i nově znárodněných závodů tak byl velmi podobný. Je rovněž potřebné připomenout, že přidělování zkonfiskovaných firem patřilo i nadále do kompetence Osídlovacího úřadu a Fondu národní obnovy, přestože na většinu z nich se vztahovala znárodnovací opatření.⁸¹ Došlo však k výraznému zrychlení celého přidělového řízení.⁸²

Veškeré společensko-mocenské změny, jimiž prošlo poválečné Československo od roku 1945, potvrzovala Ústava 9. května. V hospodářské oblasti rozlišovala tři formy vlastnictví – státní, družstevní a soukromé, které bylo zaručeno v případě podniků do padesáti zaměstnanců.⁸³ Vlastnická práva však nesměla být zneužita proti celku. Ústava rovněž stanovovala, že zákonem vymezený rozsah znárodnění nesmí být nijak omezen, a že národní podnik patří výhradně státu. Za těchto předpokladů

⁷⁹ *Tamtéž*, s. 297.

⁸⁰ *Uvedený zákon také upravoval znění některých paragrafů dekretu prezidenta republiky č. 100/1945 Sb., o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků. Hlavní změnu obsahovalo ustanovení, podle kterého měl znárodnění podléhat rovněž takový majetek, jenž splnil dekretem k tomu stanovené podmínky i po 27. říjnu 1945. Zákon pochopitelně obsahoval i příslušná ustanovení o náhradách. V podstatě zopakoval předpisy původního znárodnovacího dekretu s tím, že náhrada nenáležela osobám, jež byly nebo budou odsouzeny. Ve skutečnosti však po roce 1948 nepatřilo vyplácení náhrad na pořad dne. Uvedený zákon také s menšími doplňky převzal příslušná ustanovení zmíněného dekretu o organizaci a řízení národních podniků.*

⁸¹ *Pokud však nově znárodněné firmy nepodléhaly konfiskaci, neměl tento orgán na proces jejich přidělování žádný vliv.*

⁸² *Tamtéž*, s. 303.

⁸³ *Skřejpková, Petra: Vývoj československého obchodního práva po roce 1945, in: Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990, Praha 2002, s. 248.*

prohlašovali reprezentanti KSČ, že budou respektovat nedotknutelnost individuálního vlastnictví ve výrobě. Reálná situace vypadala ovšem poněkud odlišně, neboť komunisty nastolený režim odmítal připustit jakoukoliv formu soukromokapitalistického podnikání.

Při vytváření právních norem konfiskačního a znárodňovacího procesu byl komunistický postoj vždy motivován snahou rozšířit státní vliv na československé hospodářství a to na úkor individuálního vlastnictví. Díky své aktivitě patřila KSČ při zákonodárné činnosti k rozhodujícím silám a s podporou odborů dokázala většinou prosadit svou představu legislativní úpravy. Pokud se jí to nepodařilo, jako například u restitučního zákona, vypracovali její zástupci vzápětí novelizační návrh, který měl „žádanou“ změnu přinést. Do únorového převratu 1948 si komunisté nemohli dovolit otevřené porušování dekretů, zákonů či vyhlášek, a proto se jejich postup soustředil na uplatnění příslušných právních norem na co největší počet závodu, jako tomu bylo zejména v případě konfiskačního dekretu. Národohospodářští a právní odborníci KSČ vypracovali a poté všem svým stoupencům rozeslali směrnice, ve kterých byl popsán postup, jak „využít“ existující legislativy k tomu, aby zabránili reprivatizaci. Konfiskační dekret navíc jasně nestanovil, který majetek má připadnout jakému uchazeči, komunisté proto napnuli všechny své síly, aby nepřipustili rozšíření soukromého sektoru a prostřednictvím národních podniků naopak posílili zestátněný průmysl.

Organizace znárodněného průmyslu a institucionální vlivy na průběh konfiskačního a přidělového řízení

Komunisté dobře věděli, že pro jejich plán na zatlačení soukromého podnikání v Československu má velkou důležitost také organizační struktura celého průmyslu. Nepodcenili ani jednání o obsazení všech rozhodujících institucí a orgánů, které znamenaly moc ovlivňovat průběh konfiskačního a zejména přidělového řízení se zabaveným průmyslovým majetkem. Pozici komunistů zcela jasně definoval Klement Gottwald v říjnu 1945 ve svém dopise zaslaném Národohospodářské komisi ÚV KSČ: *„Je úplně jasné, že tím, že je postátněn průmysl, jsme ještě celou věc nevyhráli. Jde teď o to, jak bude zestátněný průmysl organizován a kdo bude mít politickou moc.“*⁸⁴

⁸⁴ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. I, arch. j. 6, dokument z 16. října 1945.

Bezprostředně po osvobození byly k prozatímnímu řízení hospodářství obnovené republiky využívány zejména národní správy. Později přivedl dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb., o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, do majetku státu více než polovinu celého průmyslu. Zestátněním došlo na rozdělení jednotlivých výrobních odvětví na sektor znárodněný a neznárodněný. K jejich koordinaci byly určeny hospodářské skupiny, vytvořené za okupace jako pobočné spolky Ústředního svazu průmyslu, který funkčně představoval instituci zájmovou a poradní. Jeho význam spočíval v zastřešení veškeré průmyslové výroby včetně těch odvětví, jež podléhala jinému resortu než ministerstvu průmyslu (např. potravinářství). Mezi hlavní úkoly uvedených hospodářských skupin, v nichž bylo členství povinné, pak patřilo rozdělování surovin či stanovení cen, přičemž komunisté touto cestou plánovali ovlivňovat neznárodněnou část průmyslu. Podle názoru KSČ měly hospodářské skupiny pozbyt své oprávněnosti až ve chvíli, kdy by bylo vše zestátněno.⁸⁵ *„Mít klíčové podniky v rukou, neznamená mít všechno v rukou. Teprve pomalu to dostat všechno do rukou, to je otázka naší práce.“*⁸⁶

Tento cíl sledovala rovněž snaha KSČ přičlenit ke znárodněnému sektoru majetek konfiskovaný Němcům, Maďarům, zrádcům a kolaborantům. K tomu však už nesloužily hospodářské skupiny, ale v první řadě ústřední správy zestátněného průmyslu, které pro jednotlivá výrobní odvětví předurčoval zřídit dekret č. 100/1945 Sb. Tato tzv. generální ředitelství v podstatě převzala ve znárodněném průmyslu od hospodářských skupin jejich koordinační funkci, i když tyto starší celky existovaly až do roku 1950 jako orgány řídící především materiálně technické vybavení.⁸⁷

Působnost ústředních správ znárodněného průmyslu upravoval Statut národních podniků z 15. ledna 1946.⁸⁸ Na jeho základě ústřední orgány získaly v zestátněném sektoru postavení celostátních ředitelství pro jednotlivá průmyslová odvětví. Jejich funkcí mělo být jednotné vedení a obstarávání všech společných záležitostí. V roce 1945 vycházely z KSČ dokonce hlasy, že by generální ředitelství sdružovala jak zestátněný, tak nezestátněný průmysl. Tyto úvahy byly odmítnuty a označeny za předčasné, poněvadž pozornost se měla soustředit na znárodněný sektor. Přední

⁸⁵ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 5, dokument z 24. července 1945 a sv. 1, arch. j. 9, dokument z 13. června 1946.

⁸⁶ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 5, dokument z 24. července 1945.

⁸⁷ Maršál, Josef: c. d., s. 482 a Seidlová, Helena – Jindrová, Helena: *Československé závody kovodělné a strojírenské (inventář, Praha 1981).*

⁸⁸ *Každý národní podnik musel být podřízen některému ústřednímu orgánu.*

komunistický národohospodář Ludvík Frejka komentoval celou situaci takto: „*Ted' musíme vědět, jak řídit zestátněné podniky ... zestátněné podniky prozatím nemají úkol řídit hospodářství.*“⁸⁹

Ke zřizování generálních ředitelství přistoupila vláda v průběhu roku 1946,⁹⁰ přičemž jejich představenstva a místa ředitelů se obsazovala podle politického klíče. Pro strojírenský průmysl byly dne 12. března t. r. ustaveny Československé závody kovodělné a strojírenské, národní podnik⁹¹ a do funkce jejich ředitele jmenovala vláda na návrh KSČ ing. Františka Fabingera. Vzhledem k tomu, že strojírenské výrobě patřilo ve struktuře poválečného průmyslu přední postavení, získali komunisté jedno z nejdůležitějších míst tehdejšího hospodářského života.⁹²

Generální ředitel činil ve správě svého odvětví veškerá rozhodnutí, pokud nešlo o působnost nadřízených orgánů, tedy ministerstva průmyslu a vlády.⁹³ Tato generální ředitelství tvořila mezičlánek mezi ministerstvy a vlastní výrobou, byla nejvyšším stupněm řízení ve sféře národních podniků.⁹⁴

⁸⁹ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 6, dokument z 25. září 1945.

⁹⁰ Vláda také na návrh ministra průmyslu jmenovala a odvolávala členy představenstva generálního ředitele a jeho náměstky.

⁹¹ Pod dohledem ČZKS se soustředily všechny kovoprůmyslové národní podniky, část firem pod národní správou, které byly postupně znárodněny a včleňovány do větších výrobních seskupení; Seidlová, Helena – Jindrová, Helena: Československé závody kovodělné a strojírenské (inventář, Praha 1981).

⁹² Lhota, Václav: c. d., s. 202.

⁹³ Seidlová, Helena – Jindrová, Helena: Československé závody kovodělné a strojírenské (inventář, Praha 1981).

⁹⁴ Mezi pravomoci ústředních orgánů patřilo jmenovat a odvolávat ředitele podřízených podniků, podávat návrhy na zřízení nového národního podniku, kontrolovat a navrhopvat plány programových investic. Schvalovat koupi, zcizení a zatížení nemovitosti podřízených národních podniků v hodnotě nižší než 10% kmenového jmění. Pečovat o sjednocení organizace podřízených podniků a podobně. K 15. březnu 1947 bylo znárodněno celkem 2196 podniků, z toho 2083 v oboru působnosti ministerstva průmyslu, mezi které patřilo rovněž 144 podniků kovodělných. Z důvodů úzkých hospodářských vztahů bylo vyhlášeno znárodnění dalších 259 podniků. Z těchto majetkových podstat, se vytvořilo 17 ústředních orgánů, přičemž ČZKS spravovalo v první etapě celkem 56 podniků a 220.350 zaměstnanců (64,9% osob ve znárodněném průmyslu); Seidlová, Helena – Jindrová, Helena: Československé závody kovodělné a strojírenské (inventář, Praha 1981).

Mimo jiné podávala ministerstvu průmyslu návrhy na přičlenění konkrétních konfiskátů k národním podnikům, které patřily do jejich odvětví. O zcela mimořádné pozici ústředních správ ve znárodněném průmyslu svědčí elaborát s názvem „Nová byrokracie“, který vznikl ve Vítkovických železárnách na podzim roku 1946: *„Jedná se o velmi vážné nebezpečí, které hrozí zestátněnému průmyslu. Statut národních podniků formálně neposkytuje národním podnikům žádného práva nějakých připomínek, nebo dokonce námitek proti opatřením jejich ústředních orgánů ... činí svá opatření bez jakéhokoliv slyšení svých národních podniků, neřku-li po nějaké předchozí dohodě či poradě. Tak bývají národní podniky postaveny před hotovou věc.“*⁹⁵ Zřetelně se tady ukazuje, jak výrazně byl znárodněný sektor centralizován.

Ve struktuře zestátněného průmyslu byly národní podniky klasifikovány dvěma stupni. Vedle ústředních správ se jednalo o závody výrobního charakteru, které se podle dekretu č. 100/1945 Sb. zřizovaly z majetkových podstat znárodněných podniků a dosavadních státních závodů ve znárodněných odvětvích.⁹⁶ Vydáním konfiskačního dekretu však byla vytvořena možnost přičlenit k zestátněné výrobě také zabavený nepřátelský majetek a tím pozměnit její organizační podobu. Komunisté navíc prosadili, že samostatné národní podniky mohly být zakládány i z velkých konfiskátů. Pro KSČ se tak znárodněný průmysl stal hlavním nástrojem k omezování soukromého podnikání ve výrobě a to prostřednictvím připojování konfiskovaného majetku k národním podnikům.⁹⁷ Obsazení představenstev i managementu jednotlivých národních podniků se proto stalo předmětem politických bojů.⁹⁸

⁹⁵ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 4, arch. j. 42, dokument z 19. září 1946.

⁹⁶ V NHK ÚV KSČ se také zabývali otázkou, jak mají být národní podniky řízeny. I když se nejdříve prosazovala zásada, že ředitel je vybaven velkou odpovědností a nese odpovědnost za výsledky hospodaření, nakonec dostalo přednost ustavení představenstva v čele s ředitelem, který má právo veta. NA, fond ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 6, dokumenty z 25. září 1945 a 11. října 1945.

⁹⁷ Naproti tomu je známý plán národně socialistického ekonoma Zdeňka Hejdy, podle něhož měly být národní podniky přeměněny na akciové společnosti, přičemž stát si měl nechat 51% podílů a zbylé akcie prodat soukromým investorům.

⁹⁸ Za příklad může posloužit ČKD, v níž si vedoucí funkce mezi sebe rozdělili po několika jednáních zástupci KSČ a sociální demokracie. Ředitelem se stal František Šidlik (KSČ) a jeho náměstky Alois Wasserbauer (SD), Ladislav Milota (SD) a Miroslav Žaloudek (KSČ). NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 5, arch. j. 45, dokument bez data.

O druhu argumentů, kterými vláda oslavovala zestátněný průmysl, svědčí následující úryvek ze Statutu národních podniků: „*Národní podniky jsou především kolektivy uvědomělých a pracovně nadšených dělníků, techniků a úředníků, kteří ve svorné spolupráci plní úkoly výstavby socialismu podle celostátního hospodářského plánu.*“⁹⁹ Na druhou stranu viděli mnozí již v létě 1945 v budování národních podniků hrozící nebezpečí omezování konkurenčního prostředí v podnikání. Ukazuje na to pasáž z dopisu podnikatele Václava Padevěta, určeného ministroví průmyslu Bohumilu Laušmanovi: „*Je skutečně nemožné zůstat v chaotickém stavu naší předválečné výroby, kdy celá řada výrobců měla souběžný výrobní program a každý z nich produkoval o ne hospodárné malovýrobě. Jak byl nezdravý tento extrém, bylo by škodlivé úplné odstranění soutěže.*“¹⁰⁰

Vznikem ústředních správ měla být znárodněnému průmyslu vtisknuta horizontální organizace, neboť v jejich rámci se soustředila veškerá zestátněná výroba podle jednotlivých odvětví. Tato zásada však byla v rozporu s podobou velkých předválečných koncernů, jejichž struktura měla spíše charakter vertikální. Většinou se totiž jednalo o seskupení, k nimž patřily například nejen strojírenské závody, ale rovněž uhelné doly, hutní továrny či prodejny vlastních výrobků. Principu horizontální organizace československého zestátněného kovoprůmyslu tudíž příliš neodpovídala vertikální struktura znárodněných koncernů. Komunisté sice na jednu stranu plánovali utvořit závody s jednotným nebo aspoň s velmi podobným výrobním programem, ale na druhé straně si uvědomovali, že koncerny v takové podobě nevznikly náhodou. Znárodněné firmy, jež součástí žádného koncernu nebyly, se buď přetvářely nové národní podniky s jednotným výrobním programem, nebo se přidružovaly k národním podnikům již existujícím, které jim byly blízké z hlediska výroby.¹⁰¹ Docílit jednotných výrobních programů chtěla KSČ také tím, že při vytváření národních podniků mělo dojít ke zmenšení velkých koncernů oddělením závodů s odlišnou výrobou, které se následně včleňovaly do jiných národních podniků.¹⁰² Komunisté tak postupně směřovali k plánovanému vytvoření trustů, které by sdružovaly národní podniky jednoho výrobního odvětví, přičemž jejich

⁹⁹ *Statut národních podniků*, s. 3.

¹⁰⁰ NA, fond MP, k. 669, inv. č. 1945, dokument z 29. srpna 1945.

¹⁰¹ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. I, arch. j. 6, dokument z 2. října 1945.

¹⁰² *Archiv pro dějiny průmyslu a techniky, fond Sbírka vzpomínek a rukopisů, svazek č. 932, František Fabinger: Stav a vývoj národních podniků těžkého strojírenství.*

řídící orgán by představovala generální ředitelství znárodněného průmyslu v podobě jakýchsi trustových vedení.

V souvislosti s tímto procesem byly patrné tendence přikročit také ke specializaci jednotlivých národních podniků, jenž si za spolupráce ústředních správ měly mezi sebe rozdělit výrobní programy, aby „...zmizely koncerny nakupené do výše a šíře, vzaly za své nesourodé k sobě nalepené výroby, smazaly se bezvýznamné firmy a v prostoru, ve kterém se odkládala přítěž hospodářské minulosti, se objevila řada novostí se svítících útvarů, národních podniků.“¹⁰³ Skutečná situace však byla od nastíněného plánu vzdálená, neboť národní podniky jako samostatné právní subjekty vždy postupovaly s ohledem na své zájmy.¹⁰⁴ Pokud měly společné výrobní programy, bránily se často nejen jejich přesunům, ale i vzájemné spolupráci.¹⁰⁵ Přestože byl zřizováním národních podniků a tím i stanovením výrobního programu pověřen na základě vládního nařízení z 15. ledna 1946¹⁰⁶ ministr průmyslu,¹⁰⁷ prosazovala se zásada specializace jen obtížně. Názory komunistických národohospodářů o jednotných a jednoduchých výrobních programech musely ustoupit také politickému požadavku rozšířit národní

¹⁰³ Trnec, Miloslav: *Slovo úvodem*, in: *Ročenka československé průmyslu*, Praha 1947.

¹⁰⁴ Většina národních podniků byla také silně podkapitalizována. Důvod představovaly zejména pohledávky váznoucí v Německu. František Fabinger v roce 1946 odhadoval, že kmenové jmění národních podniků nutno zvýšit o 4 289 milionů Kčs, aby se jejich hospodářský stav stal snesitelným. Zároveň se domníval, že zvyšování kmenového jmění má provádět stát jako jejich majitel. Koordinační subkomise pro znárodnění dolů a některých průmyslových podniků utvořená při ministerstvu průmyslu pak navrhovala, aby podniky s nadprůměrným kmenovým jměním byly zatíženy závazkem, a aby těchto částek bylo použito jako vkladů ve prospěch národních podniků s nedostatečným kmenovým jměním. Archiv pro dějiny průmyslu a techniky, fond Sbírka vzpomínek a rukopisů, svazek č. 932, František Fabinger: *Stav a vývoj národních podniků těžkého strojírenství a NA*, fond MP, kart. 1056, jednání Koordinační subkomise pro znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, dokument bez data.

¹⁰⁵ Archiv pro dějiny průmyslu a techniky, fond Sbírka vzpomínek a rukopisů, svazek č. 932, František Fabinger: *Stav a vývoj národních podniků těžkého strojírenství*.

¹⁰⁶ *Kterým se vydával Statut národních podniků*.

¹⁰⁷ Ministr průmyslu v dohodě s ministrem financí vyhlášoval jmenovitě podniky podléhající znárodnění. Tyto vyhlášky označovaly mimo jiné předmět podnikání nově zřizovaných národních podniků, jejich sídlo a název firmy. Podobný cha-

podniky řadou malých a nevýnosných konfiskátů, které ovšem nemohly plánované racionalizaci průmyslové výroby v žádném případě prospět.

V procesu konfiskačního a přidělového řízení bylo předním hráčem ministerstvo průmyslu, které se nacházelo pod vlivem sociální demokracie. Jedním z jeho prvních úkolů se stalo zavádění národní správy do průmyslového majetku celostátního významu a to na základě dekretu č. 5., Znárodnovacím dekretem č. 100 bylo pak pověřeno zřizováním národních podniků i jejich rušením, mohlo rozhodovat o začlenění národního podniku do jiného odvětví či rušit usnesení a opatření ústředního orgánu, která by odporovala společným zájmům. Ministr průmyslu mohl také vyhlášovat, které závody podléhají znárodnění.¹⁰⁸ V procesu konfiskace se pak měl celý úřad podílet na vypracování rámcových plánů, schvalovat plány přidělové a vydávat rozhodnutí o přidělu konkrétních konfiskovaných firem národním podnikům (většinou se tak dělo na návrh příslušného generálního ředitelství) či jiným uchazečům. Do kompetence ministra průmyslu patřilo i řízení a kontrola výroby, ale výkon této funkce přenesl prakticky na ústřední správy a sám uplatňoval jen pravomoc dohlížecí.¹⁰⁹

V případě konfiskovaných závodů projevilo ministerstvo průmyslu na počátku října 1945 snahu omezit pravomoc v této době vytvářeného Fondu národní obnovy a to tak, že by zabavený průmyslový majetek nespadal do správy tohoto orgánu zřízeného při Osidlovacím úřadě, nýbrž by ihned po provedení konfiskace rozhodlo přímo ministerstvo průmyslu, která ze zabavených firem případně národním podnikům, jaká bude přemístěna příp. sloučena, likvidována či přidělena soukromým uchazečům. Ministerstvo v podstatě usilovalo vytvořit rámcové plány bez spoluúčasti jiných orgánů. Tuto pravomoc však konfiskační dekret

rakter měly i vyhlášky, kterými se do národních podniků dříve vytvořených včleňovaly další znárodněné podniky (včetně závodů ze souboru konfiskátů). K 31. prosinci 1946 pracovalo v zestátněných závodech 63,8% osob činných v resortu ministerstva průmyslu. Stát mohl také zasahovat do hospodaření podniku. Dekret prezidenta republiky č. 109/1945 Sb. o řízení výroby z 27. října 1945 zmocňoval ministra průmyslu řídit centrální výrobu v jemu svěřeném resortu. Lhota, Václav: c. d., s. 195–204 a 206n.

¹⁰⁸ Zákon č. 114/1948 Sb. opakoval řadu ustanovení dekretu č. 100. Zejména znovu opravňoval ministra průmyslu vyhlášovat nově znárodněné závody. Dostalo se mu také pravomoci určovat, jak s těmito firmami naložit. Z takových majetkových podstat mohl například zřizovat další národní podniky nebo je včleňovat do národních podniků již existujících.

¹⁰⁹ Maršál, Josef: c. d., s. 481.

č.108/1945 Sb. přisoudil Osidlovacímu úřadu a ministerstvo průmyslu se na jejich vypracování mělo pouze podílet.¹¹⁰ Praxe ale probíhala tak, že OÚ se snažil vystupovat vždy ve prospěch znárodněného sektoru a maximálně vycházel vstříc požadavkům ministerstva, které po poradách s ústředními správami zestátněného průmyslu vypracovalo plány podle jednotlivých odvětví na zařazení konfiskátů do národních podniků a rada OÚ pak s nimi vyjádřila pouze souhlas.¹¹¹ Je tedy zřejmé, že při procesu přidělování průmyslových konfiskátů byl přeskočen Zemský národní výbor pověřený vypracováním přidělových plánů, neboť ty nikdy nevznikly.

Přestože se úřad vedený Bohumilem Laušmanem ještě v listopadu 1945 vyslovil pro vytvoření seznamu průmyslových podniků, které se měly stát předmětem přidělu soukromým žadatelům,¹¹² vznikl pouze výše uvedený dílčí rámcový plán ve prospěch národních podniků. „Sociálnědemokratické“ ministerstvo průmyslu, které v přidělovém řízení hrálo jednu z nejdůležitějších rolí, nepochybně upřednostňovalo znárodněný sektor před soukromými uchazeči a snažilo se vyhovět „požadavkům“ ústředních správ a národních podniků.

V boji o konfiskáty náležely velké pravomoci také Osidlovacímu úřadu a Fondu národní obnovy. Do působnosti FNO spadal téměř veškerý konfiskovaný majetek, přičemž výjimku představovaly státní podniky, znárodněný průmysl a lázeňské majetkové podstaty. Hlavním úkolem fondu bylo dbát na řádnou správu jemu svěřeného konfiskovaného majetku, který pak odevzdával určenému uchazeči. Přímý vliv na přidělové řízení s průmyslovými konfiskáty však FNO neměl. Výrazným způsobem do jeho průběhu zato zasáhl Osidlovací úřad, když vyhláškou z 23. července 1946 vydal rámcový plán, na jehož základě se malé, střední nebo velké majetkové podstaty mohly vyjímát z přidělového řízení a být předány „...*k účelnému a řádnému plnění nezbytných úkolů státní nebo jiné veřejné správy anebo jichž jest potřeba z důležitých důvodů pro hospodářskou výstavbu státu*“.¹¹³ Tato vyhláška umožnila vyjímát z řádného přidělového řízení část konfiskovaného majetku, o který projevil zájem jednotlivé resorty státní správy, svazky územní či zájmové samosprávy, jiné veřejnoprávní korporace a podniky znárodněného průmyslu, „...*pokud prokáží potřebu toho... ve prospěch veřejných úkolů*“.¹¹⁴ O vynětí majetkových podstat z přidělového řízení a odevzdání „oprávněným“ uchazečům měl rozho-

¹¹⁰ NA, fond MP, kart. 325, dokument z 2. října 1945.

¹¹¹ NA, fond MP, kart. 590, dokument z 28. srpna 1947.

¹¹² NA, fond MP, kart. 1159, dokument z 9. listopadu 1945.

¹¹³ Vyhláška Osidlovacího úřadu v Praze ze dne 23. července 1946.

dovat Osidlovací úřad v dohodě s ministerstvem financí a příslušnými ministerstvy na základě podaných a odůvodněných žádostí. Pravomoc vypracovat dílčí rámcové plány na zařazení průmyslových konfiskátů do národních podniků přenechal ale OÚ ministerstvu průmyslu, které vytvořilo příslušné seznamy na základě jednání s ústředními správami znárodněného sektoru a „...*rada Osidlovacího úřadu projevila jednomyslný souhlas s jejich přičleněním k národním podnikům.*“¹¹⁵ Je evidentní, že o osudu konfiskovaného průmyslového majetku rozhodovalo v první řadě ministerstvo průmyslu. Ve svém postupu však jednostranně preferovalo národní podniky a hájilo požadavky vypracované generálními ředitelstvími znárodněného průmyslu. Hlavní význam Osidlovacího úřadu pak spočíval v tom, že citovanou vyhláškou umožnil, aby přednostně byly vyřizovány žádosti o přiděl vycházející z národních podniků.¹¹⁶

Důležité místo patřilo v procesu omezování soukromého podnikání orgánům lidové správy neboli národním výborům. Jejich hlavním úkolem bylo zavádění národních správ do velké části majetkových podstat, přičemž jedinou výjimku představovaly podniky celostátního významu.¹¹⁷ Výrazným způsobem mohly zasahovat rovněž do přidělového řízení. V první řadě rozhodovaly příslušné okresní národní výbory o tom, byly-li splněny podmínky dekrety prezidenta republiky č. 118 pro konfiskaci majetku.¹¹⁸ Litera této právní normy mohla být vykládána různě a v závislosti na politickém složení orgánů lidové správy, což dokazuje příklad hlavního města Prahy.

¹¹⁴ NA, fond ZNV, kart. 163, Oběžník ZNV v Praze z 8. července 1946.

¹¹⁵ NA, fond MP, kart. 590, dokument z 18. července 1947.

¹¹⁶ Mezi další pravomoci OÚ patřilo dohlížet na dodržování podmínek nutných pro předání konfiskátů příslušným uchazečům. Zájemce o zkonfiskovaný závod musel zejména obstarat ověřený výpis z obchodního rejstříku o zápisu této firmy, ověřený výpis z pozemkových knih, polohopisný plán, přesná data obsahující jména, příjmení a bydliště národního správce, úřední označení orgánu, který jej ustanovil a vlastní poměr k národnímu správci. Ze strany národních podniků pak byly tyto formality často kritizovány jako přílišná byrokracie. OÚ a FNO mohly navíc dát podnět ke zrušení rozhodnutí o přidělu, pokud bylo v rozporu s rámcovým či přidělovým plánem. NA, fond Úřad předsednictva vlády (dále jen ÚPV), kart. 1000, dokument z 26. července 1947.

¹¹⁷ I v nových společenských podmínkách po únorovém převratu 1948 upravoval otázku zavádění národní správy dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. Ovšem s touto výjimkou, že této funkci se většinou zmocnily akční výbory orgánů lidové správy nebo příslušné závodní rady.

¹¹⁸ Odvolací instanci představovaly zemské národní výbory.

Zatímco na své schůzi 12. prosince 1947 se rada tamního Ústředního národního výboru ani jednou nevyslovila pro provedení konfiskace a naopak dvě konfiskační řízení zastavila, tak na svém druhém březnovém zasedání v roce 1948 se již obměněná rada ÚNV vyjádřila pro konfiskaci ve třiceti případech a ani jednou neskončilo konfiskační řízení negativním rozhodnutím.¹¹⁹ Jako zřejmá se tedy jeví skutečnost, že po únoru 1948 byl konfiskační dekret vztáhnut na mnohem více firem, než se tomu tak dělo před tímto mocenským převratem. Do průběhu přidělového řízení měly zasahovat taktéž zemské národní výbory, které byly pověřeny vypracováním přidělových a úhradových plánů. Již výše jsem ale zmínil, že v případě průmyslových konfiskátů rozhodovalo o přidělu ministerstvo průmyslu, které se na mínění zemských národních výborů příliš neohlíželo. Lidospráva patřila zároveň mezi přednostní uchazeče, kteří měli být při přidělu konfiskátů preferováni. Se souhlasem KSČ i ministerstva průmyslu však byly nejprve vyřizovány požadavky národních podniků a pouze v případech, kdy se jednalo o konfiskovanou firmu místního významu, mělo se vyhovět národním výborům.¹²⁰

Orgánům lidové správy patřila v procesu zatlačování soukromého hospodaření význačná role hned dvakrát. Ovšem jak při zavádění národních správ tak v případě konfiskačního řízení bylo pro jejich postup rozhodující, do jaké míry komunisté a levé křídlo sociální demokracie jednotlivé národní výbory ovládali.

Výjimečnou úlohu v poválečném Československu sehrály odbory. Význam Ústřední rady odborů, kterou v podnicích zastupovaly odborové skupiny a nepřímo také závodní rady, postihují zejména dvě skutečnosti. Jednak soustředila svoji pozornost především na ekonomické aspekty vývoje, přičemž sociální podmínky zaměstnanců byly odsunuty do pozadí¹²¹ a jednak představovala organizaci, která sice úzce spolupracovala s komunisty, přesto ale vystupovala jako nepochitický zastánce práv „všeho pracujícího lidu“. Působením na početné lidové vrstvy (bez ohledu na jejich politickou příslušnost) tak doplňovala komunistickou politiku tlakem „zdola“. Jak již bylo zmíněno výše, odborové složky se výrazně podílely

¹¹⁹ *Archiv hlavního města Prahy (dále jen AMP), fond Zápisy ze schůzí rad, plén a předsednictva Ústředního národního výboru, č. knihy 29, inv. č. 169, schůze z 12. prosince 1947 a č. knihy 32, inv. č. 172, schůze z 12. března 1948.*

¹²⁰ *V lednu 1947 zažádaly národní výbory celkem o 1174 závodů, z toho asi ve dvě stě případech došlo ke kolizi se znárodněným průmyslem. NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 11, arch. j. 11, dokument z 16. ledna 1947.*

¹²¹ *Růžička, Karel: c. d., s. 106.*

na prosazení dekretu o znárodnění velkého a klíčového průmyslu, když pro jeho přijetí organizovaly řadu manifestací a sepsaly tisíce rezolucí. Dekretem č. 5 získaly závodní rady navíc právo vyjadřovat se k osobě národního správce, kterého mohly dokonce odmítnout. Dále se měla ÚRO podle dekretu č. 108 angažovat i při vypracování rámcových plánů. Již na jaře 1946 formuloval I. všeodborový sjezd požadavek připojit průmyslové konfiskáty k národním podnikům. Největší sílu však projevily odbory v první polovině roku 1947, kdy se v několika případech postavily proti rozhodnutí okresního soudu navrátit konfiskát původnímu majiteli, čímž popřely restituční zákon č. 128. Jejich počínání bylo ale korunováno úspěchem, když podle rozhodnutí Národní fronty museli s návratem bývalého vlastníka vyjádřit souhlas také zaměstnanci. Odbory sice nemohly do procesu konfiskačního a přidělového řízení zasáhnout přímo, ale svým nekompromisním postupem získaly pravomoc zabránit navrácení firmy zpět do rukou bývalého vlastníka. Rozhodujícím způsobem tak přispěly k omezení soukromého podnikání tam, kam už nesahala politická moc komunistické strany.

Vláda se angažovala spíše v procesu znárodnění, přičemž do její kompetence patřilo právo rozdělovat, slučovat či zakládat nové ústřední organy a dále komukoliv prostřednictvím ministra průmyslu nařídít, aby zastavil provoz své firmy, jestliže to bylo ve veřejném zájmu. Do přidělového řízení zasahovala pouze v okamžiku, kdy se na konkrétním přidělu ministerstvo průmyslu s radou Osidlovacího úřadu neshodlo a tyto sporné případy se pak předkládaly vládě k rozhodnutí. Vzhledem ke společnému zájmu jmenovaného ministerstva a Osidlovacího úřadu vyhovět požadavkům znárodněného sektoru, byl ale počet těchto sporných případů minimální.

Druhá etapa znárodnění vyřešila rozhodujícím způsobem otázku spjaté s přidělovým řízením většiny malých a středních průmyslových konfiskátů, když znamenala jejich automatické připojení ke znárodněnému průmyslu. Většinou buď byly zapojovány do stávajících národních podniků nebo se z nich vytvářely národní podniky nové. Do období několika prvních měsíců po únoru 1948 pak spadá počátek nové kapitoly v omezování soukromého podnikání v Československu, kdy tzv. boj o konfiskáty byl rozhodnut podle představ komunistů a jejich spojenců.¹²²

Pro úplnost bude nutné ještě připojit několik důležitých zmínek o způsobu řízení našeho poválečného hospodářství. V prvním období se v Českoslo-

¹²² Čistky prováděné v národních podnicích rozdělily jejich odborné pracovníky do tří skupin. Do první z nich byli zařazeni zaměstnanci, kteří mohli zůstat v mateřském podniku, ale museli být pověřeni nižší funkcí, do druhé skupiny patřili ti, jež museli přejít do jiného národního podniku a poslední skupinu tvořili všichni, kteří nemohli být v tzv. národním průmyslu zaměstnání vůbec.

vensku uplatnil smíšený ekonomický mechanismus, který spojoval prvky ekonomiky tržní a centrálně regulované, zatímco únorový převrat s sebou přinesl mechanismus s výlučně ústředním plánováním.¹²³ To pochopitelně souviselo s výraznou redukcí soukromého sektoru.

V letech 1947–1948 bylo československé hospodářství řízeno dvouletým plánem, který se v podstatě omezoval na stanovení priorit a investičních a zásobovacích kvót. V podmínkách centrálně řízené ekonomiky se v rámci první pětiletky (1949–1953) postupně přijala sovětská metodika plánování s rozepisováním tzv. jmenovitých úkolů do konkrétních podniků.¹²⁴ I když problematika plánování není tématem této práce, bude nutné alespoň ve zkratce nastínit, jak bylo organizačně zajištěno. Pro jeho potřeby nejprve vznikla Hospodářská rada jako pomocný orgán vlády, pod kterou spadal Generální sekretariát Hospodářské rady a Státní úřad plánovací. Později byla ještě zřízena Ústřední plánovací komise, jež se stala odborným garantem tohoto způsobu řízení ekonomiky. Po únorovém převratu ÚPK zanikla a její místo zaujal přetvořený Státní úřad plánovací, jenž se následně stal rozhodující institucí v československém hospodářství.¹²⁵

Při nasměrování konfiskace proti vrstvě soukromých podnikatelů sloužily komunistům jako hlavní opěrné pilíře sítě ústředních správ a národní podniky zabývající se výrobou. Tuto organizaci československého průmyslu se KSČ podařilo prosadit už v prvních poválečných letech a v nových společenských podmínkách po únoru 1948 jim pomohla k dalšímu naplnění jejich „cíle“ likvidace soukromého podnikání jako takového. Jelikož byl zestátněný průmysl označen za přednostního uchazeče o přiděl průmyslových konfiskátů, měly národní podniky svými požadavky minimalizovat počet závodů, které by mohl získat soukromý sektor.

Vlastní rozhodnutí o přidělení zabaveného závodu provádělo ministerstvo průmyslu, které za podpory Osidlovacího úřadu a Fondu národní obnovy preferovalo znárodněný průmysl před ostatními uchazeči. Stejnou tendenci projevovaly orgány lidové správy, i když v tomto případě existovaly mezi jejich postupem velké rozdíly, které vycházely z politického složení jednot-

¹²³ Šulc, Zdislav: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*, Brno 1998, s. 3.

¹²⁴ Šulc, Zdislav: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995*, Brno 1998, s. 15 a Půlpán, Karel: *Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990*, Praha 1993, s. 195.

¹²⁵ Tamtéž, s. 20.

livých národních výborů. Mimořádná úloha v zápase proti soukromokapitalistickému hospodaření patřila sjednoceným odborům, jež se mohly vzepřít rozhodnutí okresního soudu o provedení restituce zkonfiskované firmy a podporovaly tak postup znárodněného průmyslu tlakem „zdola“.

Mocenský zápas o postavení soukromého podnikání v československém průmyslu

Budoucnost průmyslových konfiskátů byla řešena v souvislosti s celkovým postavením soukromého podnikání v československém hospodářství a představovala součást střetu, ve kterém proti sobě stáli na jedné straně stoupenci komunistického konceptu „zespolečenštění“ a na druhé straně jejich odpůrci zastupovaní v českých zemích především národními socialisty. Ti hájili zájmy soukromokapitalistického sektoru, prosazovali zachování individuálního vlastnictví v průmyslové výrobě a podle jejich názoru měly všechny střední a malé konfiskáty zůstat v soukromých rukách. Komunisté naopak směřovali k omezování soukromého podnikání, přičemž jejich představy prošly v průběhu let 1945 – 1948 postupným vývojem, měnily se a stále více se radikalizovaly. Ekonomickou situaci, v jaké se nacházelo Československo po druhé světové válce, charakterizuje odpověď předního československého národohospodáře ing. Dr. Miloše Horny na anketu o základních předpokladech a možnostech hospodářské výstavby republiky: „...*Třeba si ujasnit, zda hospodářská politika republiky v budoucnu má sledovati výlučně linii solidaristickou, nebo zda těžisko má být v soukromém podnikání, nebo jak se mají obě tyto složky prolínati. Košický vládní program sice načrtl určitou střední směrnicí, ale ... praktické provádění této vládní směrnice nesjednává obecné jasno.*“¹²⁶

Po druhé světové válce se KSČ v oblasti průmyslu nejprve zaměřila na stabilizaci a ovládnutí jeho znárodněné části. Hlavním cílem komunistů bylo získat v tomto sektoru rozhodující vliv, čímž by se jim podařilo ovládnout podstatný díl průmyslové výroby v Československu. Svými členy obsazovali důležitá místa jak v ústředních orgánech znárodněného průmyslu, tak v managementu národních podniků. Na žádost sovětských poradců vypracovali komunisté v létě 1947 studii, v níž rozebírali a popisovali svou hospodářskou politiku bezprostředně po válce: „*Zastávali jsme názor, že máme znárodnit pouze to nejdůležitější. Přidržovali jsme se zásad neznárodnit překotně drobné a střední podniky*

¹²⁶ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 4, arch. j. 42, dokument bez data.

*a zabývat se nejprve organizací velkého a klíčového průmyslu.*¹²⁷ Rovněž v případě konfiskace požadovali v průběhu prvního roku a půl po válce rozšířit národní podniky pouze o velké majetkové podstaty, které pod příslušný dekret č. 108 spadaly. Takticky dobře připravení komunisté věděli, že dokud nezískají absolutní politickou moc, nemohou ani v hospodářské oblasti postupovat přímočaře podle svých představ a zestátnovat veškerou výrobu, nýbrž že musí brát také ohledy na ostatní „partnery“ v Národní frontě. KSČ nemohla jinými slovy ve svých plánech ani o krůček dále, než jí to dovozovala aktuální politická situace. Postupně si však připravovala podmínky „...pro další vývin“,¹²⁸ jenž měl vést k tzv. socialistické revoluci. Například na počátku roku 1946 v rámci diskuse o dekretu č. 108 komunisté prohlásili, že pouze na velké konfiskáty má výhradní nárok stát, ale malé zabavené firmy by měly naopak dostat jednotlivci.¹²⁹ V prvních měsících po válce národohospodářští odborníci z řad komunistů varovali před postupem proti malým a středním podnikatelům nejen z důvodů politických, ale také protože chápali, jak velikou zátěží budou pro stát tyto nevelké firmy, a jak budou ohrožovat proces racionalizace v národních podnicích. Takové závody měly tudíž zůstat v držení soukromníků, nebo přejít do majetku družstev či komunálních podniků.¹³⁰

Tyto názory však odporovaly představě KSČ o nutnosti provést přestavbu československé společnosti, přestože byly postaveny na ekonomicky oprávněných argumentech. Z taktických důvodů předkládala KSČ nejprve umírněné požadavky, ale již od podzimu 1946 se komunisté se svými spojenci nezaměřovali pouze na velkoprámyslu a rázně se postavili proti jakémukoliv umísťování konfiskovaných firem do soukromého sektoru. Jejich prostřednictvím měly být rozšířeny národní podniky, popřípadě mohly být připojeny k družstvům či přeměněny v komunální závody a dokonce se uvažovalo i o jejich zrušení, ale za žádných okolností nesměly posílit jednotlivé podnikatele.

Snahy po omezování soukromého hospodaření v průmyslu pokračovaly v roce 1947 úspěšnými pokusy zabránit předání neoprávněně konfiskova-

¹²⁷ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 5, arch. j. 43, dokument „Zkušenosti se znárodněním, plánováním a vedením průmyslu v Československu“ z 19. června 1947.

¹²⁸ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 5, dokument ze 17. července 1945.

¹²⁹ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 4, arch. j. 42, dokument z 22. ledna 1946.

¹³⁰ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 5, dokument ze 17. července 1945.

né firmy legitimnímu vlastníkovi. Komunisté ve svém postupu proti soukromokapitalistickému sektoru zřídili dokonce komisi, jež měla systematicky sbírat informace o jednotlivých firmách a jejich majitelích. Účelem této komise bylo pořádně statistický soupis s konkrétními daty o ročním obrátu závodu, počtu zaměstnanců či politické příslušnosti vlastníka. „Z krajů získáme podobné seznamy, které doplníme materiálem zpravodajské služby ministerstva vnitra, která obdrží od nás rovněž dotazník, aby její orgány věděly, co hledat.“¹³¹ KSČ tedy postupovala ve shodě s ministerstvem vnitra, kterým nechávala sledovat určené soukromé podnikatele s cílem vytvořit si detailní přehled o této skupině svých odpůrců. Vůči ní pak mohla koordinovaně zasahovat a usnadnit si jejich další zatlačování. Mimo to chtěli komunisté svým důrazem na snížení cen výrobků také zmenšit zisky soukromého sektoru, který navíc neustále obviňovali, že právě on je těžištěm černého obchodu, defraudací a nedodržování daných předpisů.¹³² K tomu se prý navíc stal i „...základnou, odkud je vedena pomlouvačná kampaň proti znárodněnému průmyslu, zde se narodilo tvrzení, že soukromé podnikání je rentabilnější než znárodněné, odtud je veden boj o konfiskáty a tzv. zbytkové fabriky, zde se tlačí na to, aby ceny spotřebních statků byly vysoké.“¹³³ KSČ neustále hledala všechny cesty, jak omezit průmyslovou výrobu v soukromém vlastnictví.

Když si pak komunisté únorovým převratem 1948 plně uvolnili ruce k prosazení svých zájmů, zasadili rozhodující úder rovněž soukromokapitalistickému sektoru. Požadavek dalšího znárodnění znamenal nejen jeho další zúžení, ale v podstatě také rozhodl zápas o osud průmyslových konfiskátů ve prospěch národních podniků. Ač záměrem komunistů byla postupná likvidace individuálního vlastnictví ve výrobě, vysvětlovala svůj postup tím, že činnost „bývalých neomezených vládců, ke kterým byl lid v r. 1945 velkomyslný“, směřovala proti společenskému zřízení Československé republiky. „Proč jsme znárodněovali, když jsme podle programu slibovali, že po dobu dvouletého plánu další znárodnění ...nebude. Museli jsme k dalšímu znárodnění přikročit proto, že soukromokapitalistické podnikání ...hrozilo rozvrátit celý

¹³¹ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 2, arch. j. 19, Plán práce Národohospodářské komise, bez data.

¹³² NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 11, dokument z 15. února 1947 a sv. 2, arch. j. 19, dokument z 21. listopadu 1947.

¹³³ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 11, dokument z 15. listopadu 1947.

*náš vývoj k socialismu.*¹³⁴ Komunisté rovněž neopomněli před veřejností neustále zdůrazňovat, že nová znárodňovací vlna se nebude týkat živností a řemesel, jejichž „ochranu“ vtělili i do Ústavy 9. května. Ve skutečnosti mluvili ale již nejpozději od jara 1947 na svých schůzích otevřeně o tom, že za jistých okolností plodí malovýroba nové kapitalisty a nelze si tudíž tyto vrstvy „nekriticky idealizovat.“¹³⁵ Cílem se stala likvidace všech podniků s cizími pracovními silami. V činnosti měly být ponechány jen firmy, kde byl zaměstnán pouze majitel. Postupně však do tzv. vyšších výrobních forem komunisté převáděli také tyto řemeslné závody. Jejich napojování na národní, komunální a družstevní podniky se dělo neplánovitě a chaoticky, neboť proces vytlačování soukromokapitalistické výroby probíhal mnohem rychlejším tempem než vytváření organizačních struktur pro zapojování soukromých závodů do zmíněných „vyšších forem“ a na mnohé komplikace narážel rovněž proces přebírání funkcí, které dosud plnily živnosti a řemesla.

Národní podniky byly připojením velkých znárodněných a konfiskovaných firem v podstatě dobudovány, takže přibírání dalších závodů bylo zaměřeno zejména na likvidaci malovýroby, aniž by existovala záruka, že bude zajištěno plnění opravárenských a údržbářských služeb.¹³⁶ Názorové postoje komunistů směřující k ovládnutí velkého a klíčového průmyslu i velkých konfiskátů by se daly vysvětlit jejich snahami o sjednocení a racionalizaci výroby, avšak tendence k likvidaci drobných firem byly z hospodářského hlediska nevysvětlitelné. Národní podniky nemohly všude nahradit malovýrobu a družstva ani komunální závody se nikdy plně nerozvinuly.¹³⁷ Komunisté věděli, že k zatlačení soukromého podnikání nestačí jejich

¹³⁴ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 4, arch. j. 42, Projev Antonína Zápotockého před Národním shromážděním z 28. dubna 1948.

¹³⁵ Přesto připouštěli, že vedle dělníků a rolníků představují pro politiku KSČ největší oporu. NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j., 11, dokument z 15. února 1947.

¹³⁶ NA, fond MP, kart. 1203, dokument ze 17. října 1950.

¹³⁷ Ještě v létě 1945 odmítali v Národohospodářské komisi ÚV KSČ zestátnování družstevních podniků, naopak mluvili o nutnosti družstevnictví zdokonalit. Později se však důrazně postavili za provedení procesu znárodnění zestátněním, které mělo představovat vyšší formu organizace výroby nežli družstevnictví. Podobně tomu bylo i s vytvářením závodů lidové správy. Tentokrát ale ještě v roce 1947 požadovali komunističtí národohospodáři konfiskáty čistě místního významu zkomunalizovat. Z tohoto směru je pozoruhodná jejich kritika národních podniků, že orgánům lidové správy v případě takových závodů

pozice ve znárodněném průmyslu ani ekonomický nátlak, nýbrž že budou muset využít své rozhodující politické moci. Národohospodářští úředníci z řad KSČ byli vyzváni, „...*zaujmout stanovisko jako komunisté a ne podle svých jednotlivých oborů.*“¹³⁸ Proti soukromému sektoru měli tedy postupovat i v těch případech, které by znamenaly kroky ekonomicky nevhodné.

Zavádění národních správ

Podíváme-li se na podrobněji na proces omezování soukromého podnikání po druhé světové válce, zjistíme, že jeho průběh lze rozdělit do tří fází. Nejprve se setkáváme se zaváděním národních správ. Druhou fází představuje jednání a následné rozhodnutí, zda určitá firma splňuje či nesplňuje příslušné podmínky dekretu č. 108, jež by znamenaly resp. neznamenal její konfiskaci. Zmocnění k výkonu národní správy bývalo častokrát změněno a to mnohdy i poté, co bylo firma zkonfiskována. Celý proces pak uzavírá fáze přidělového řízení, v němž měl závod připadnout některému z uchazečů, přičemž majetek zůstával pod národní správou až do doby, než ho Fond národní obnovy přidělci odevzdal. Je důležité připomenout, že národní správa byla vyhlášována nad majetkem státně nespolehlivých osob a tam, kde to vyžadoval plynulý chod výroby. Na tomto základě se prozatímní správa zavedla mnohdy i do firem, které konfiskaci či znárodnění nepodléhaly. Vyhlášení národní správy bylo navíc chápáno jako akt přechodný. Ve chvíli, kdy by pominuly důvody pro její zavedení, měla být odvolána a firma předána právoplatnému majiteli – buď původnímu vlastníkově nebo novému nabyvateli. Ve smyslu dekretu č. 5/1945 Sb., o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů, nemusela tedy po ustavení národní správy automaticky

konkurují. V Národní frontě totiž prosadili usnesení, že nejprve mají být uspokojeny požadavky národních podniků, teprve potom přijde na řadu lidová správa, následována družstvy a jako posledním se mělo vyhovět soukromým žadatelům. Komunálními závodům a družstvům tak byla dávána přednost před uchazeči z řad soukromníků a staly východiskem tam, kde by zestátnění malých konfiskátů naráželo na odpor. Když však byl soukromokapitalistický sektor zlikvidován, přistoupili komunisté také k omezování družstevního a komunálního hospodaření ve prospěch národních podniků. NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 5, dokument z 24. července 1945 a sv. 1, arch. j. 11, dokumenty z 16. ledna a 15. února 1947.

¹³⁸ *Tamtéž.*

následovat konfiskace nebo znárodnění. Ve skutečnosti se však otázka zavedení resp. zrušení národní správy stala součástí celého boje o osud soukromého podnikání v Československu.¹³⁹

Podle citovaného dekretu musela s ustavením národní správy, stejně jako s osobou pověřenou k výkonu této funkce, vyjádřit souhlas závodní rada, přičemž ve většině případů ovládali tyto zaměstnanecké orgány zástupci KSČ. Komunisté si tak prostřednictvím této prozatímní správy získali nebo aspoň si pojistili svůj vliv na řadu firem. Navíc na hospodaření národních správců dohlížel Fond národní obnovy, čímž se takové firmy v zásadě dostávaly pod kontrolu státu, jejíž ztrátě se komunisté snažili zabránit. V rámci poválečných hospodářských opatření se s národní správou počítalo pochopitelně u podniků opuštěných, znárodněných a patřících Němcům, Maďarům a kolaborantům. Mimoto se však důvodem k jejímu zavedení mohlo stát i podezření, že by výroba v určitém podniku nemuse-la být plynulá. Ještě v roce 1945 rozhodl Nejvyšší správní soud, že v případě naplnění tohoto předpokladu může být národní správa zavedena i do majetku státně spolehlivých osob.¹⁴⁰ Tím se rozšiřoval okruh závodů, které mohl stát a potažmo komunisté ovlivňovat. O ohrožení plynulosti výroby a následném uvalení národní správy rozhodovaly v převážné míře národní výbory (po dohodě se závodní radou), přičemž smysl tohoto pojmu nebyl nikým přesně stanoven a záleželo jen na výkladu příslušného národního výboru. O tom, jaké mělo toto ustanovení následky, svědčí dopis několika soukromých podnikatelů zaslaný na počátku roku 1946 vládě: „Existují tisíce středních podnikatelů zbavených vedení svých podniků závodními radami. Buď z pojmu asociálnosti nebo že toho vyžaduje plynulý chod výroby. Těchto pojmů bylo nemnohdy využito k tomu, aby ziskuchtiví jedinci zaujali vedoucí místa.“ Podnikatelé proto požadovali vyškrtnutí této pasáže z dekretu č. 5.¹⁴¹

¹³⁹ *Dosazování národních správ do závodů se v prvních měsících po válce dělo pravděpodobně dosti živelně, což svědčí o nesystematickém stavu československého průmyslu, ve kterém se plně nerespektovaly příslušné právní normy. Upozorňuje nás na to stížnost ministerstva vnitra Zemskému národnímu výboru: „Bylo shledáno, že místa národních správců ...jsou obsazována bez ohledu na dekret prezidenta republiky. Stává se, že jest takhle jmenováno až sedm národních správců do jednoho podniku současně, jednak resortními ministerstvy, jednak hospodářskými svaz, jednak Okresními správními komisemi či národními výbory. Tento stav vzbuzuje dojem, že na vyšších místech vládne chaos.“ NA, fond ZNV, kart. 163, dokument z 9. července 1945.*

¹⁴⁰ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47, dokument z 14. dubna 1947.

¹⁴¹ NA, fond ÚPV, kart. 1086, dokument ze 4. ledna 1946.

K problematice, kdy docházelo k zavedení národní správy z důvodu ohrožení plynulého chodu výroby, se vyjádřilo i ministerstvo průmyslu vedené sociálním demokratem Bohumilem Laušmanem.¹⁴² Takové případy vidělo následovně: „...jde o opatření přechodné, jedná se však o majetek ponechaný z vůle lidu v soukromé sféře. Asociálnost majitelů jest pro budoucnost vyloučena, jelikož úřady a zástupci zaměstnanců budou bdít nad zachováním mzdových úprav a sociálních náležitostí.“¹⁴³ Ministerstvo zároveň vyzývalo k co nejrychlejšímu zrušení národní správy a obnovení normálního stavu, učinil-li vlastníci opatření, kterými by bezproblémový chod podniku zaručil.¹⁴⁴ Něco takového ovšem zásadně odporovalo představám KSČ.¹⁴⁵

Ministerstvo průmyslu nabádalo národní výbory rovněž k důslednému provádění § 24 citovaného dekretu. Podle něj měl být majetek, daný pod národní správu, který patřil osobám státně spolehlivým a jehož pozbyly v důsledku pronásledování a perzekuce v době okupace, ihned vrácen dřívějším vlastníkům resp. jejich dědicům. Ministr si v tomto smyslu dokonce stěžoval na Úřadu předsednictva vlády, že naplňování zmíněného paragrafu naráží na řadu nejasností (jež ovšem blíže nespecifikoval), a národní výbory proto váhaly vracet podniky postiženým osobám „...z nichž mnohé prodělaly těžké pronásledování a nemohou pochopit, proč se jim jejich majetek dosud nevrátil.“¹⁴⁶ Názory ministerstva průmyslu a komunistů ohledně národní správy se dostaly znovu do sporu na přelomu let 1946 a 1947, kdy „Laušmanův“ úřad prohlásil, že do národní správy dá jen ty závody, u nichž bylo konfiskační řízení skončeno zabavením

¹⁴² Tuto funkci zastával od 4. dubna 1945 do svého svolení předsedou Československé sociálnědemokratické strany 25. listopadu 1947. Na ministerstvu ho poté vystřídala nejprve stranická kolegyně Ludmila Jankovcová a od února 1948 další člen ČSDS Zdeněk Fierlinger. K další změně došlo 15. června 1948, kdy se ministrem průmyslu stal Augustin Kliment, který v tomto úřadě vydržel až do roku 1952.

¹⁴³ NA, fond MP, kart. 526, Výklad ke zrušení národních správ, bez data.

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ Pro odvolání národní správy se ministerstvo vyslovilo i v některých dalších případech. Příkladem může být majetek nepodléhající konfiskaci, do kterého byla zavedena národní správa z důvodu, že v jeho vedení stála osoba státně nespolehlivá. Jakmile však vlastník dosadil státně spolehlivého zástupce, měla být národní správa zrušena.

¹⁴⁶ NA, fond ÚPV, kart. 1086, dokument z 12. prosince 1945.

majetku, nebo u kterých dá národní výbor prohlášení, že nebude vznesen restituční nárok.¹⁴⁷

V procesu hospodářské stabilizace Československa po druhé světové válce získaly mimořádně silné postavení národní výbory, jakožto orgány výkonné moci. Svědčí o tom mimo jiné směrnice ministerstva průmyslu týkající se rušení národní správy nad majetkem osob české národnosti, které byly ovšem podezřelé ze státní nespolehlivosti. Jestliže trestní řízení vedené proti nim okresní soud zastavil, je zcela pochopitelné, že tito žádali o zrušení národní správy nad svým majetkem. V takovém případě nebyl však orgán lidové správy vázán osvobozujícím rozsudkem a mohl zahájit vlastní správní řízení. Toto rozhodnutí vycházelo z přesvědčení, že i činnost, která nebyla soudně trestná, mohla být národním výborem kvalifikována jako záměrná podpora okupantů. Za pomůcku k takovému zjištění mělo posloužit smýšlení a projevy stíhaných osob z období okupace. Mnoho na síle této „zbraně“ dané do rukou lidové správy neměnil ani dodatek, že takovou podporu bude nutné prokázat po objektivní stránce.

V řadách komunistů však nepanovala s postupem národních výborů vždy plná spokojenost. Při jednom z jednání si v NHK ÚV KSČ povzdechli, že v těch národních výborech, kde nemají komunisté většinu, se opatření posilující vliv orgánů lidové správy mívají jimi zamýšleným účinkem. Proto Národohospodářská komise připravila v březnu 1947 plán, jak zabránit dalšímu vracení podniků pod národní správou do soukromého sektoru. Podstata tohoto návrhu spočívala v tom, že s odevzdáním firmy individuálnímu majiteli muselo vyjádřit souhlas také její osazenstvo, jež mohli komunisté ovlivňovat prostřednictvím závodních rad. Jestliže by si více než padesát procent zaměstnanců nepřálo návrat původního vlastníka, ač k tomu měl oprávněný nárok, byla by mu místo majetku vyplacena pouze finanční náhrada. V opačném případě totiž komunisté očekávali v těchto závodech neklid, který by prý ohrožoval veřejný zájem. Ve skutečnosti však sami ve spolupráci s odbory pomáhali tento rozruch vyvolávat. O firmu nacházející se v prozatímní správě tak mohly přijít jednak osoby obviněné z kolaborace, přestože je okresní soud očistil, jednak podnikatelé, jimž byl majetek dán pod národní správu z důvodu asociálnosti a jednak také ti, kteří ztratili své vlastnictví v důsledku okupace.¹⁴⁸

V záloze měli komunisté připraven ještě návrh Ústřední rady odborů, podle něhož měl být po dobu dvouletého plánu ponechán přechodný stav

¹⁴⁷ NA, NHK ÚV KSČ, sv. 1. arch. j. 11, dokument z 16. ledna 1947.

¹⁴⁸ Na žádný z těchto případů se tedy nevztahoval ustanovení o konfiskaci. NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47, dokument z 19. března 1947.

a národní správy by ve všech sporných konfiskátech nesměly být zrušeny. Nevýhodou tohoto postupu bylo, že také národní podniky by musely investovat do firem, nad nimiž vykonávaly národní správu, aniž měly jistotu, zda jim budou po uplynutí oněch dvou let nakonec přiděleny do vlastnictví. Tuto variantu pokládali v NHK ÚV KSČ za vhodnou až pro případ, že by se ukázalo zvrácení do té doby „...převládající praxe národních výborů ve věci konfiskace podniků pod národní správou nemožným“.¹⁴⁹ Návrh odborů však komunisté uplatnili v jednání Národní fronty, kde jím „vydírali“ zástupce ostatních stran, aby byl přijat „aspoň“ ten postup, jež předložila NHK ÚV KSČ. Každopádně hlavním smyslem obou plánů bylo zamezit rušení národních správ nad majetkovými podstatami, které se nedaly zkonfiskovat a tím alespoň dočasně zabránit jejich předávání zpět do rukou soukromých vlastníků.¹⁵⁰ O ekonomické škodlivosti dlouhodobě zavedené národní správy věděli také národohospodářští odborníci KSČ. Po únorovém převratu proto vyzývali, aby toto prozatímní opatření co možná nejrychleji zmizelo z československého průmyslu. Mělo se tak dít přičleněním těchto majetkových podstat národním podnikům, předáním do vlastnictví lidové správy nebo družstev, přemístěním na Slovensko, či jejich uzavřením. Za žádných okolností však nesměly rozšířit soukromý sektor.¹⁵¹

Záměry komunistů dokládá také soukromý dopis generálního ředitele ČZKS a člena Národohospodářské komise ÚV KSČ ing. Františka Fabingera, který byl adresován jeho příteli, předsedovi ÚPV a taktéž komunistovi, Milanu Reimanovi. Předkládá v něm svou představu, jak majetek závodů pod národní správou převést na národní podniky: „V předlužených konfiskátech bylo by možno, aby národní podnik, který má národní správu, pronajal objekty i zařízení vlastnímu národnímu podniku a převedl osazenstvo do svého stavu. Tím zůstane z konfiskátu pouze plášť, kterému se platí pronájem ... kdežto případně zisky půjdou již k dobru národnímu podniku, který závod pronajal.“¹⁵² Nutno připomenout, že pronájem firmy pod národní správou musel schválit Fond národní obnovy. Protože tento

¹⁴⁹ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47, dokument z 14. ledna 1947.

¹⁵⁰ Nespokojenost s postupem některých národních výborů vyjádřil také jim nadřízený ZNV v Praze. Prý provádí až příliš blahovonně udělování státního občanství osobám německé národnosti, jejichž majetek pak vyjímají z národní správy. Situaci „napravil“ oběžník ZNV z 5. prosince 1945, podle kterého muselo žádosti o navrácení státního občanství vyhovět nejprve ministerstvo vnitra. NA, fond ZNV, kart. 163, dokument z 5. prosince 1945.

¹⁵¹ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 2, arch. j. 19, dokument z 9. června 1948.

¹⁵² NA, fond ČZTS, kart. 17, inv. č. 5, dokument z 18. ledna 1947.

úřad byl také obsazen členy KSČ, nepředpokládal ani z této strany F. Fa-
binger komplikace. Dnes by se pro takové případy užilo moderního slova
„vytunelování“.

Trnem v oku byla představitelům KSČ také možnost zrušit národní správu,
aniž by se k tomu musela vyjádřit závodní rada. Ministerstvo průmyslu
sice doporučovalo zástupce zaměstnanců neopomíjet, nicméně příslušný
dekret něco takového nezmiňoval. V březnu 1947 se však komunistům
podařilo prosadit do prohlášení Národní fronty ustanovení, podle kterého
nesměla být národní správa odvolána¹⁵³ bez slyšení orgánu ÚRO.¹⁵⁴

Zavedení „prozatímní“ správy znamenalo pro komunisty pouhou přípravu
k dalšímu řešení, kterým mělo být přičlenění firmy k národnímu podniku.
Protože do únorového převratu však nemohli proti soukromému podnikání
postupovat neomezeně, stala se národní správa pojistkou proti navrácení
majetku individuálnímu vlastníkovi. Snažili se proto jejím rušením všemož-
ně zabránit. Tento přechodný stav nebyl pochopitelně výhodný ani pro
národní podniky, pakliže právě oni vykonávaly správu dotyčného závodu.
Pokud se některý národní výbor nebo okresní soud snažil obnovit ve fir-
mách standardní podnikatelské prostředí jejím navrácením soukromému
podnikateli, byl okamžitě veřejně kritizován zástupci KSČ a odborů. Postoj
komunistů a jejich odpůrců k tomu, jak provést hospodářskou stabilizaci
země, byl totiž naprosto rozdílný. Zatímco KSČ chápala národní správy
jako nedílnou součást postupného zatlačování soukromého vlastnictví,
ministerstvo průmyslu pod vedením Bohumila Laušmana a některé ná-
rodní výbory trvaly na rychlém rušení národních správ tam, kde k tomu
vybízeli již několikrát citovaný dekret č. 5.

V únoru 1948 se po vyhlášení rezoluce ÚRO, požadující znárodnění
výrobních podniků s více než padesáti zaměstnanci, stalo součástí mo-
cenského převratu též zavádění národních správ do takových závodů.
Jako zdůvodnění se udávala potřeba předejít ohrožení veřejného zájmu.
Podstatou byla ovšem opět snaha komunistů zbavit co největší množství
soukromníků kontroly nad jejich firmami ještě před vydáním příslušného
znárodnovacího zákona a následným připojením k některému z národ-
ních podniků.¹⁵⁵

¹⁵³ *At' už tento akt prováděl národní výbor nebo okresní soud (podle restitučního
zákona č. 128).*

¹⁵⁴ *NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 11, dokument z 27. března 1947.*

¹⁵⁵ *NA, fond ÚPV, kart. 1005, sign. 4677, inv. č. 1341/f,
dokument z 1. března 1948.*

Zaváděním této prozatímní správy zůstaly nadále pověřeny národní výbory. Jejich kompetence se však výrazně omezila, když byly vyzváni ministerstvem průmyslu (v jehož čele již stál Zdeněk Fierlinger), aby národní správu nad všemi výrobními závody udělily generálním ředitelstvím znárodněného průmyslu, která následně dosazovala své zmocněnce. Ti pak vykonávali nad firmami osobně národní správu až do jejich znárodnění a začlenění do národního podniku. Ministerstvo průmyslu v zásadě pověřilo generální ředitelství kolektivní prozatímní správou a národní výbory celou záležitost jen administrativně vyřídily.¹⁵⁶

Únorový převrat znamenal mnohé změny i v orgánech lidové správy, což se projevilo mimo jiné i na jejich postoji k zavádění a rušení národních správ. Podle zápisů z jednání Národohospodářské komise ÚV KSČ zaváděly od března 1948 ZNV národní správu mnohdy i do podniků, které měly dva až tři zaměstnance, a po dobu jejího trvání se snažili přibráním dalších pracovníků dostat firmu pod znárodnění. Něco takového nebylo ovšem z provozních důvodů většinou možné a národní správa musela být zrušena.¹⁵⁷ Je však zřejmé, že i po únorových událostech 1948 představovala národní správa první krok při omezování soukromého podnikání v Československu. Svědčí o tom například praxe Ústředního národního výboru v Praze, který v období od konce února do začátku června vydal několika- násobně více výměrů zavádějících národní správu než v roce 1947.

Konfiskační řízení

O rozsahu konfiskace nemělo být pochyb, neboť ten byl dán dekretem prezidenta republiky č. 108/1945. Komunisté však hledali všemožné cesty, aby příslušná ustanovení této právní normy týkající se vyvlastnění majetku zrádců a kolaborantů byla uplatněna na co největší množství firem pod národní správou. „V dosavadních konfiskačních zákonech je několik mezer, jimiž mohou některé jednotky uniknout vyvlastnění.“¹⁵⁸ Provedením konfiskace byly pověřeny okresní národní výbory, přičemž výsledek tohoto řízení mnohdy odporoval představám komunistů. Poukazovali na velké množství negativních rozhodnutí o konfiskaci a následných restitucí. Za kritikou KSČ stál politický zájem nedovolit jakoukoliv expanzi soukromého hospodaření, proto se její představitelé snažili o zvrácení této praxe okresních národních výborů. Jelikož se komunisté nejprve soustředili

¹⁵⁶ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 14, arch. j. 114, dokument z 2. března 1948.

¹⁵⁷ NA, fond NHK, ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47, dokument z 6. srpna 1948.

¹⁵⁸ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47, dokument z 10. prosince 1946.

na stabilizaci znárodněného průmyslu, začali se otázce sporných konfiskačních řízení věnovat až ve druhé polovině roku 1946. V NHK ÚV KSČ vypracovali postup, jak plně vyčerpat všechny možnosti dané konfiskačním dekretem. „Z některých závodů pod národní správou dostali jsme dotazy od soudruhů, jak se mají chovat v případech, kdy se k majetku přihlásili bývalí majitelé nebo jejich dědicové, avšak kolaborace jim nebyla dokázána. Soudruzi si musí uvědomit, že úřady lidové demokracie i naše strana jsou vázány platnými zákony ... Konfiskačních dekretů nutno řádně využít.“¹⁵⁹ Národohospodářská komise apelovala na všechny členy KSČ, aby se v případech, kdy ONV konfiskaci zamítl, obrátili na FNO a iniciovali proti tomuto rozhodnutí odvolání na ZNV. Jestliže se firma za okupace zvětšila nebo zmenšila, mělo se jejímu navrácení do soukromé sféry zabránit argumentací, že to již není dobře možné, neboť se jedná o jinou majetkovou podstatu.¹⁶⁰ Dále upozorňovali na důsledné naplňování poslední věty odst. 3, § 1 dekretu prezidenta republiky č. 108, podle které podléhaly konfiskaci i takové závody, jejichž majitel se sice neprovinil, ale strpěl tzv. závadnou činnost u osob jeho firmu spravujících. Zároveň se vyzývala představenstva národních podniků, aby projevovala zájem o firmy pod národní správou a pokud se jevila jejich konfiskace nepravděpodobnou, měla navrhnout příslušným majitelům odkoupení.¹⁶¹ Komunisté se tedy snažili svůj postup při omezování soukromého hospodaření koordinovat a v případech, kdy nebylo možné provést konfiskaci, měl být na individuální vlastníky vyvíjen nátlak, aby své závody alespoň národním podnikům prodali.

Komunistická strana zaměřila svou kritiku také na tempo konfiskačního řízení, které oproti jejím představám probíhalo příliš pomalu. Důraz totiž kladla na množství zkonfiskovaných firem a nikoliv na kvalitu a přesnost přípravu každého jednotlivého případu. Například klub komunistických zastupitelů na pražském magistrátu vydal dne 24. ledna 1947 prohlášení odmítající postup referátu pro národní správu, jenž prý „...nehájí zájmy obce a státu v té míře, která je mu uložena dekretem. Dokladem toho je skutečnost, že za rok a půl bylo sice v tomto provedeno téměř dvě stě re-

¹⁵⁹ *Tamtéž.*

¹⁶⁰ *Také ministerstvo průmyslu hájilo zájmy národních podniků. V mnohých případech by prý navrácením majetku původnímu vlastníkově došlo k ochromení provozu národních podniků, což mělo být proti veřejnému zájmu a tudíž měla být vyplacena pouze peněžitá náhrada. NA, fond MP, kart. 401, dokument z 11. března 1946.*

¹⁶¹ *Tamtéž.*

*stitucí majetku ve prospěch soukromých osob, avšak pouze šestnáct konfiskátů ve prospěch republiky. Tato skutečnost musí ve veřejnosti vzbudit oprávněný dojem, že zájmy republiky nebyly zde hájeny stejně jako zájmy bohatých jedinců.*¹⁶²

Bylo již však zmíněno, že průmyslový majetek, který se ocitl pod národní správou, nemusel nutně podléhat konfiskaci či znárodnění. Prozatímní správa mohla být zavedena též do firem státně spolehlivých osob k zajištění plynulého chodu výroby. Před komunisty tak vyvstávala otázka jak naložit s podnikem pod národní správou, který nešlo pro jeho nedostatečnou velikost znárodnit, ani se evidentně nejednalo o majetek Němců, Maďarů, zrádců či kolaborantů, na něž by se vztahoval konfiskační dekret. „*Je důležité zaujmout stanovisko k tomu, co dělat tam, kde jsou národní správy, a kde se nezestátňuje.*“¹⁶³ Pokud nemohla být konfiskace podle platných předpisů navržena ani provedena, požadovala Národohospodářská komise ÚV KSČ nasadit veškeré úsilí alespoň k udržení národní správy.

Ani když byla firma zkonfiskována, neznamenalo to ještě, že již nemůžou být uplatněny restituční nároky. Když FNO prováděl soupis zabavených majetkových podstat podle DPR č. 108, byly zjišťovány též závody přicházející v úvahu pro restituci.¹⁶⁴ Tato evidence pak zcela jistě umožňovala komunistům vytvořit si přehled o závodech, v jejichž případech mohlo dojít k restituci a sjednotit tak postup vůči všem žadatelům o navrácení majetku. Za tímto účelem vypracovali též v NHK ÚV KSČ na přání Klementa Gottwalda seznam všech sporných konfiskátů.¹⁶⁵ Navíc byl rozeslán oběžník krajským a okresním organizacím KSČ, který obsahoval pokyny, jak postupovat při konfiskačním řízení i při obraně proti restituci.¹⁶⁶

Stejný cíl sledovala také snaha komunistů změnit restituční zákon č. 128. V podzimních měsících roku 1946 se v Československu objevilo několik rezolucí stejného znění, které požadovaly „doplnění“ konfiskačního dekretu č. 108/1945 Sb. a restitučního zákona č. 128/1946 Sb.: „*Vyskytlo se několik případů, kde má být provedena restituce podle zákona č. 128 ze dne 9. května 1946, popřípadě kde byly předloženy návrhy na konfiskaci dle*

¹⁶² AMP, fond Zápisy ze schůzí rad, plén a předsednictva Ústředního národního výboru, č. knihy 17, inv. č. 157, schůze z 24. ledna 1947.

¹⁶³ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 5, dokument ze 17. července 1946.

¹⁶⁴ NA, fond Fond národní obnovy, oběžník ze 17. září 1946.

¹⁶⁵ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 11, 16. ledna 1947.

¹⁶⁶ Tamtéž.

*dekretu prezidenta republiky č. 108. Snaha po navrácení některých z těchto podniků naráží na spontánní odpor osazenstva a to proto, že vytýkají bývalým vlastníkům hrubou asociálnost. Oba zákonné předpisy neřeší problém asociálnosti a hlavně veřejného zájmu. Veřejný zájem jest omezen pouze na druh výroby, který kdyby byl zastaven, ohrozil by veřejné zájmy hospodářské. Žádáme proto, aby při výkladu pojmu veřejného zájmu byly do tohoto pojmu pojaty také situace, které vzniknou příliš úzkým výkladem tohoto pojmu a vyvolávají neklid v závodech. Dále žádáme, aby vláda s urychlením předložila parlamentu osnovu, která by přesně vymezila pojem asociálnosti a aby tento pojem použila jako základ pro novelizaci paragrafů 11 a 24 dekretu prezidenta republiky č. 5/1945.*¹⁶⁷

Není jisté náhodou, že v téže době vznikl komunistický návrh na novelizaci restitučního zákona, podle něhož měl být nárok na vrácení podniku kompenzován peněžitou náhradou nejen v případě ohrožení veřejného zájmu, ale také pokud by byl ochromen plynulý chod závodu.¹⁶⁸ Taková situace nastávala podle komunistů ve chvíli, kdy si většina osazenstva nepřála navrácení konfiskátu původnímu majiteli. Tento nesouhlas zaměstnanců byly schopné „zajistit“ závodní rady, které otevřeně podporovaly postup KSČ. Komunisté rovněž navrhovali přenést pravomoc k vydání prohlášení o tom, zda by restituční byly veřejné zájmy ohroženy či nikoliv, z ministerstva spravedlnosti na komisi ministerstva financí, ministerstva spravedlnosti, ÚRO a věcně příslušného ministerstva. Důvodem byla komunistickou stranou odmítaná praxe ministerstva spravedlnosti, která měla způsobovat, že téměř každý spor o nárok na vrácení podniku vyhrál žalující bývalý majitel. Komunisté se zároveň obávali, že pro úřad vedený národním socialistou Prokopem Drtinou asi nebude veřejným zájmem nárok národního podniku na zachování konfiskátu, jenž mu již byl přidělen.¹⁶⁹ KSČ a odbory chtěli dosáhnout toho, aby se restituční spory řešily výhradně ve prospěch znárodněného průmyslu. Požadovali proto, aby se na národní podnik vždy hledělo jako na právního nástupce, který nevěděl, že k majetkovému převodu došlo pod tlakem okupace.¹⁷⁰ Příslušnému žadateli by tak byla vyplacena pouze finanční náhrada. Komunisté však sami pochybovali o tom, že by ministerstvo spravedlnosti na podobné návrhy přistoupilo. Jejich podstata ležela spíše ve snaze vyvíjet neustálý tlak

¹⁶⁷ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47.

¹⁶⁸ *Jestliže by k ohrožení veřejného zájmu došlo, neměl být závod vrácen „in natura“, ale žadateli měla být vyplacena pouze finanční náhrada.*

¹⁶⁹ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47, dokument ze 4. července 1947.

¹⁷⁰ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47, dokument z 29. listopadu 1946.

na zmenšování soukromokapitalistického sektoru. Rozpory s ministerstvem spravedlnosti pak byly součástí ideologického střetu o směřování průmyslové výroby v obnovené republice.

Celý průběh konfiskačního řízení zcela závisel na aktuální politické situaci, což dokazuje odlišná praxe orgánů lidové správy před a po únorovém převratu 1948. Příkladem může být postup Ústředního národního výboru v Praze. Na svém zasedání dne 12. prosince 1947 projednávala rada ÚNV otázku konfiskace celkem u osmi firem a ve všech případech její provedení zamítla, neboť vlastníci těchto závodů byli uznáni za státně spolehlivé.¹⁷¹ Naopak na schůzi dne 26. března 1948 vyřídila rada konfiskační řízení pozitivně u čtyřiceti firem a pouze v případě jediného závodu se vyslovila proti. Konfiskace byla odůvodňována tím, že dané osoby spadaly pod příslušná ustanovení DPR č. 108.¹⁷² Je tedy zřejmé, že komunisté vztahovali konfiskační dekret na mnohem více firem než tomu tak činili jejich političtí odpůrci a využili ho k prosazení svého záměru k zatlačování soukromokapitalistického sektoru.

Přídělové řízení

Zavedení národní správy a pozitivní konfiskační řízení znamenaly pro představitele KSČ a odborů pouhé přípravné kroky, které měly vyvrcholit připojením konfiskovaných firem ke znárodněnému průmyslu. Naproti tomu se odpůrci komunistické politiky snažili o jejich navrácení do soukromých rukou. V tomto mocenském střetu se tedy jednalo o budoucí podobu československého hospodářství, zejména o postavení soukromého podnikání v jeho rámci. Levicová nálada většiny československé společnosti a velké množství závodů, jenž se díky národní správě a konfiskaci ocitly pod kontrolou státu, vytvářely ovšem podmínky vhodné spíše k provedení rozhodující fáze komunistických plánů omezit individuální vlastnictví v sekundárním sektoru ekonomiky ČSR.

KSČ považovala tzv. boj o konfiskáty za jednu z forem postupu proti individuálnímu vlastnictví. Klement Gottwald prohlásil 1. října 1946 v Liberci zcela jasně, že KSČ nepřipustí, aby stát „rozdával zbytkové fabriky“ soukromníkům. S podporou přispěchaly i odbory, když veřejně odmítly vracení konfiskovaných závodů, které se již jednou ocitly v majetku státu,

¹⁷¹ AMP, fond Zápisy ze schůzí rad, plén a předsednictva Ústředního národního výboru, č. knihy 29, inv. č. 169, schůze z 12. prosince 1947.

¹⁷² AMP, fond Zápisy ze schůzí rad, plén a předsednictva Ústředního národního výboru, č. knihy 32, inv. č. 172, schůze z 26. března 1948.

zpět do soukromého sektoru.¹⁷³ Druhou stranu v tomto boji o konfiskované továrny zastupovaly zejména národní socialisté, kteří vydali v září 1946 prohlášení: „*Nemůžeme souhlasit s tím, že se činí pokusy afilací středních a malých konfiskátů ... zvětšovat rozsah znárodněného průmyslu.*“¹⁷⁴ O měsíc později znovu požadovali: „*Při přidělu konfiskovaného majetku v pohraničí nutno v největší míře zachovat individuální vlastnictví.*“¹⁷⁵ Jenom připomenu, že komunisté vůči soukromým podnikatelům sice preferovali národní podniky, ale přednost dávali také svazkům územní a zájmové samosprávy, družstvům a jiným veřejnoprávním korporacím, především pokud se jednalo o malé či střední majetkové podstaty.¹⁷⁶

Po provedení konfiskace se spisy o celém řízení, které byly uloženy na Fondu národní obnovy, dále postupovaly na ministerstvo průmyslu, kde se rovněž scházely požadavky znárodněného průmyslu o konkrétní zabavené firmy. O jejich osudu rozhodovala ministerská přidělová rada, přičemž sporné případy řešila přímo vláda. Následovat mělo odevzdání konfiskované majetkové podstaty Fondem národní obnovy příslušnému přidělci.¹⁷⁷ K tomu však docházelo před rokem 1948 jen zřídka. Jestliže si komunisté stěžovali na pomalý průběh konfiskace, ještě více potom kritizovali právě přidělové řízení. Odbory i KSČ vyzývaly k rychlému připojování všech konfiskátů, o které národní podniky zažádaly, ke znárodněnému průmyslu. I když se na základě oficiálních prohlášení komunistických politiků i podle názoru mnohých ekonomických expertů KSČ mělo jednat pouze o velké nebo pro provoz národních podniků nějakým způsobem důležité závody, vyslovili zástupci znárodněného průmyslu častokrát zájem o firmy čistě místního významu. Přednost totiž dostala teze o omezování soukromého podnikání. NHK ÚV KSČ nabádala národní podniky, aby rozšířily své požadavky na přičlenění i o ty konfiskáty, na nichž sice neměly přímý zájem, o které však nezažádal ani žádný jiný „veřejný“ uchazeč a existovala zde tudíž možnost, že by se dostaly do soukromých rukou. Ze stejného důvodu měly usilovat dokonce i o konfiskáty, jež sice byly nevýnosné, ale z místních důvodů nemohli komunisté prosazovat jejich zrušení. V rámci národních podniků však bývaly zabavené firmy častokrát

¹⁷³ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 11, dokument z 15. února 1947.

¹⁷⁴ *Tamtéž.*

¹⁷⁵ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 3, arch. j. 43, dokument z 19. června 1947.

¹⁷⁶ NA, fond Zemský národní výbor v Praze, kart. 163, dokument z 8. srpna 1946 a NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 11, dokument z 16. ledna 1947.

¹⁷⁷ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 11, dokument z 16. ledna 1947.

postupně a v tichosti uzavírány.¹⁷⁸ Proti afilaci konfiskátů s neehospodárným provozem mnozí komunističtí národohospodáři protestovali, přičemž poukazovali zejména na skutečnost, že nevhodný konfiskát nedokáže udržet ani soukromý podnikatel.¹⁷⁹ KSČ však tento risk odmítala a ekonomické argumenty musely ustoupit snahám o likvidaci sociální vrstvy individuálních vlastníků ve výrobě.

Tato skutečnost byla nejvíce patrná v pohraničí, kde se z logických důvodů nacházela velká část konfiskátů. Jejich převedení do majetku národních podniků, které sem přinesly kromě vlastní výroby rovněž dělníky z vnitrozemí jako nové osídlenky, umožnilo komunistům přetvořit tento region v místo s velkým počtem svých voličů a tím pádem v oporu jimi prováděné politiky. Pohraničí tak bylo KSČ vnímáno jako oblast, kde může nejrychleji naplnit své představy o uspořádání společnosti. „*Pohraničí se má stát skutečně socialisujícím elementem republiky, kde by nebylo soukromých podnikatelů.*“¹⁸⁰

Stejně jako tomu bylo v případě konfiskace, vypracovala Národohospodářská komise ÚV KSČ také u přidělového řízení postup, jak prosadit požadavky národních podniků. Především měli všichni komunisté zastoupení ve znárodněném průmyslu¹⁸¹ projevit zájem o ty konfiskáty, kde tak dosud neučinili. Dále měl být vyvíjen nátlak na ministerstvo průmyslu, aby urychleně a kladně projednalo všechny žádosti národních podniků.¹⁸² Zároveň byl vyzván Osídlovací úřad a Fond národní obnovy k bezodkladnému vyřízení ministerských návrhů a k následnému provedení formalit, jež se pojily s předáním schválených přidělů konfiskovaných podstat do vlastnictví národních podniků. NHK ÚV KSČ se ve svých požadavcích obracela také na vládu, aby spěšně vyřídila všechny sporné případy a brala přitom zřetel na „zájmy“ znárodněného průmyslu.¹⁸³ Komunisté ve spolupráci s odbory

¹⁷⁸ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 6, arch. j. 47, dokument z 19. března 1947.

¹⁷⁹ S uvedeným postupem nesouhlasili ani jednotlivá generální ředitelství znárodněného průmyslu, neboť si jejich představitelé uvědomovali potíže, které by z toho národním podnikům plynuly. NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 1, arch. j. 11, dokument z 15. února 1947.

¹⁸⁰ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 14, arch. j. 114, dokument z 8. října 1947.

¹⁸¹ Jak na generálních ředitelstvích, tak v národních podnicích.

¹⁸² Je zřejmé, že význam zemských národních výborů, kterým příslušelo podle dekretu sestavení přidělových plánů, byl značně zatlačen do pozadí.

¹⁸³ NA, fond NHK ÚV KSČ, sv. 4, arch. j. 48, Situační zpráva Národohospodářské komise ÚV KSČ pro zasedání ÚRO, bez data.

navíc zahájili rozsáhlou kampaň v tisku, aby konfiskáty nebyly přidělovány nikomu jinému než národním podnikům. Například v srpnu 1947 vyšel v deníku *Práce* článek následujícího znění: „Každému národohospodáři bylo a musí být jasné, že ...konfiskované závody, které pod dekret o znárodnění nespadaly v důsledku malého rozsahu, patří do znárodněného sektoru a musí být vtěleny do národních podniků. Je ovšem řada těch konfiskátů, na které se vztahuje článek dekretu o restituci, ostatní měla být již dávno součástí znárodněné výroby. ...Tyto průtahy s přičleněním konfiskátů přinášejí našemu hospodářství nesmírné ztráty a milionové deficity ve velké části konfiskátů, kde správci špatně hospodaří a namnoze se již vidí majitelé těchto závodů. Tyto škody jsou tím větší, že národní podniky, které si o konfiskáty podle povahy výroby a národohospodářských potřeb zažádaly, nemohou se dostatečně rozvinout a nemohou účelněji plánovat ...Komu slouží tyto snahy zašantročit část výroby do rukou jedinců, aby mohly vykořisťovat a se obohacovat?“¹⁸⁴ Je patrné, že celá záležitost přidělového řízení byla značně zpolitizována. Komunisté se snažili vzbudit ve veřejnosti dojem, že přičleňování konfiskátu jiným uchazečům než národním podnikům by znamenalo ohrožení československého hospodářství. Jednalo se však z ekonomického hlediska o demagogický přístup, což dokazuje například referát komunisty a generálního ředitele Československých závodů kovodělných a strojírenských Františka Fabingera, který přednesl 22. listopadu 1947 na konferenci těžkého strojírenství v Praze. Ve svém úvodu sice uznává, že DPR č. 108 o zabavení majetku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů dává možnost přičlenění takového majetku ke znárodněnému průmyslu, ale v části věnované aktuálním problémům těžkého strojírenství, se o překážkách spjatých s přidělovým řízením vůbec nezmiňuje. Rozebírá zejména zadluženost národních podniků, špatné rozvržení investic v celém průmyslu, pokleslou pracovní morálku či okolnosti přechodu z válečné na mírovou výrobu, ale o konfiskátech nepadlo již ani slovo.¹⁸⁵ Panoval tedy velký rozdíl mezi komunisty šířeným názorem o významu konfiskátů pro národní podniky a pohledem odborníka, jenž měl řídit jedno celé odvětví znárodněného průmyslu.

Politická praxe komunistické strany se však záhy střetla s ekonomickou efektivitou. Příkladem může být národní podnik Agrostroj. Ten ministerstvo průmyslu tvrdě zkritizovalo za postup, ke kterému byl ještě před několika

¹⁸⁴ NA, fond ČZKS, kart. 102, výstřižek článku „Průtahy s konfiskáty“ od Karly Pfeiferové z deníku *Práce* z 26. srpna 1947.

¹⁸⁵ Archiv pro dějiny průmyslu a techniky, fond Sbirka vzpomínek a rukopisů, svazek č. 932, František Fabinger: Stav a vývoj národních podniků těžkého strojírenství.

měsíci vyzván. „Lze také poukázat na bezhlavost při získávání konfiskátů. Z počátku se uplatňovaly snahy začlenění do Agrostroje dlouhou řadu malých konfiskátů a nelze při nejlepší vůli pro tuto politiku nalézt odůvodnění, leda snad snahu vytvořit podnik opticky impozantní. Agrostroj získal celkem čtyři konfiskáty, z nichž technicky vzato nepotřeboval žádný.“¹⁸⁶

Po únoru 1948 pohltila celou řadu konfiskátů nová vlna znárodnění, čímž byl předurčen výsledek jednání o jejich budoucnosti. Započatá přidělová řízení se sice neměla přerušovat, ale princip nacionalizace nedával žádnou možnost na přenechání těchto firem soukromému sektoru. Začleněny měly být převážně do národních podniků, přičemž komunisté ještě uvažovali vytvořit z nich národní podniky nové, které by v zásadě byly regionálního rázu. Protože KSČ a její spojenci postupně ovládli všechny složky veřejného života, mohli si navíc dovolit umělým zvyšováním stavu zaměstnanců zahrnout pod znárodnění i soukromé firmy, kterých se ve skutečnosti zákon č. 114/1948 Sb. vůbec netýkal.

V otázce poválečného směřování československé ekonomiky stály proti sobě dvě ideologické koncepce. Zatímco jedna představovala systém, ve kterém by se vedle znárodněného hospodářství mohlo svobodně rozvíjet také soukromé podnikání, prosazovala druhá centrálně řízenou ekonomiku, kde by veškerá výroba byla postupně zestátněna a soukromý sektor zcela marginalizován. Nemusím asi příliš zdůrazňovat, že prvně zmíněnou koncepci obhajovaly zejména nekomunistické strany¹⁸⁷ a pod druhou z nich byli podepsáni společnou rukou komunisté a odbory. Při budování této „centralistické“ linie se nejprve soustředili na zatlačování velkokapitálu a velkopřůmyslu, ale od podzimu roku 1946 svou pozornost zaměřili také na střední podnikání, k jehož likvidaci přistoupili po únorovém převratu 1948. Jako jediné možné tehdy připouštěli zachování řemesla a živností. Ovšem i tento postoj posléze opustili a proces omezování individuálního vlastnictví ve výrobě dokončili odstraněním celé sociální vrstvy soukromých podnikatelů. Cílem komunistů bylo nejen rozšiřování znárodněného průmyslu, ale také likvidace soukromokapitalistického sektoru jako takového. Provedením této socioekonomické změny ve struktuře československé společnosti definitivně rozhodli mocenský zápas o budoucnost republiky ve svůj prospěch. KSČ se v zásadě politickými prostředky zbavila podstatné části svých odpůrců a ovládla tak rozhodující pozice v celém hospodářském systému státu. Výsledný efekt byl tedy opět rázu politického.

¹⁸⁶ NA, fond MP, kart. 1202, Kritický rozbor činnosti podnikového ředitelství národního podniku Agrostroj z 17. června 1948.

¹⁸⁷ Znovu musím připomenout výjimku levicové části sociální demokracie.

Při omezování soukromého podnikání v průmyslové výrobě se komunistická strana snažila postupovat jednotně a kroky svých členů systematicky koordinovat. V prvním dějství připadla hlavní role národním správám. Jejich posláním bylo stabilizovat československé hospodářství a převést válečnou výrobu na mírovou. Komunisté však dali myšlenku národní správy zcela nový smysl, když bránili jejímu rušení v těch případech, které by znamenaly navrácení firmy do soukromých rukou. Druhé dějství se týkalo konfiskace, přičemž v tomto procesu se KSČ zasazovala o uplatnění konfiskačního dekretu na maximální počet závodů pod národní správou. Největší význam v zatlačování soukromého podnikání připadl třetímu dějství, v němž se jednalo o další osud konfiskovaných majetkových podstat. Komunistická ideologie nepřipouštěla žádné rozšiřování soukromého sektoru, a proto její stoupenci v přidělovém řízení upřednostňovali národní podniky a protestovali proti předávání jakéhokoliv konfiskovaného závodu do individuálního vlastnictví. Tento tzv. boj o konfiskáty tak nejzřetelněji poukazuje na snahu komunistů zlikvidovat soukromé podnikání v Československu. Pro plné pochopení tohoto postupu KSČ je třeba mít na paměti, že tak nejednala ze své ekonomické neprozíravosti. Mnozí komunističtí národohospodáři naopak varovali před přičleňováním malých a středních firem národním podnikům a trvali na tom, aby znárodněný průmysl byl řízen na podnikatelském principu. Přednost však měl politický zájem na provedení výše uvedené socioekonomické změny v uspořádání československé společnosti.

Boj o konfiskáty byl v poválečném Československu jedním z nejvýraznějších projevů mocenského střetu o budoucnost soukromého podnikání v oblasti průmyslu a obchodu. Komunisté nejprve získali rozhodující pozice ve znárodněném sektoru, jejichž prostřednictvím pak namířili konfiskace proti existenci individuálního vlastnictví v sekundární sféře československé ekonomiky.

Prvním „kolem“ procesu omezování soukromého podnikání se stalo zavádění národních správ do majetku státně nespolehlivých osob a tam, kde hrozilo narušení plynulého chodu výroby. Taková situace mohla nastat i ve chvíli, kdy byl majitel obviněn z asociálního chování. Přestože se mělo jednat o opatření přechodné, které by bylo zrušeno s provedením stabilizace národního hospodářství, odmítali komunisté připustit, aby se firmy pod národní správou vracely zpět do soukromého sektoru. Pro KSČ totiž národní správa znamenala první přípravný krok na začlenění takových firem do národních podniků. Tyto tendence se pak projeví v tezi, že výkonem národní správy má být u průmyslových závodů pověřován zmocněnec národního podniku.

K dalšímu omezení soukromého podnikání bylo využito samotného aktu konfiskace, který lze označit za druhou fázi uvedeného procesu. I když

podmínky nutné k zahájení konfiskačního řízení stanovoval příslušný dekret prezidenta republiky, snažili se komunisté uplatnit jeho literu na maximální počet závodů pod národní správou. Za tímto účelem využívali svého postavení v jednotlivých národních výborech, jež byly provedením konfiskace pověřeny. Komunistická strana postup proti soukromému vlastnictví v průmyslové výrobě koordinovala a řídila prostřednictvím své Národohospodářské komise, která dokonce navrhovala v těch případech, kdy konfiskace nemohla být provedena, vyvinout na majitele firmy nátlak a jeho závod alespoň odkoupit. Cíl zúžit vrstvu soukromých podnikatelů rovněž sledoval komunistický návrh na novelizaci restitučního zákona, podle něhož měl být nárok na vrácení podniku kompenzován peněžitou náhradou, pokud by restitucí byl ohrožen veřejný zájem. K tomu podle KSČ a jejích spojenců z řad levicového křídla sociální demokracie a sjednocených odborů stačil odpor zaměstnanců firmu předat bývalému majiteli. Komunisté sice tento postup v Národní frontě neprosadili, podařilo se jim však uspět s požadavkem, aby národní správa mohla být zrušena pouze se souhlasem závodní rady. Získali tak alespoň pojistku, že taková firma neobohatí soukromý sektor.

Třetí fázi snah o zatlačení individuálního vlastnictví v oblasti průmyslu a obchodu představuje přidělové řízení. Jedná se doslova o „finále“ zápasu o osud soukromého podnikání a tím pádem o podobu celé sekundární sféry československé ekonomiky. Boj za rozšíření znárodněného sektoru byl totiž spíše bojem za zúžení sektoru soukromého. Národní podniky měly žádat nejen o firmy výnosné, ale rovněž o závody, které pro jejich výrobu neměly prakticky žádný význam.¹⁸⁸

KSČ směřovala ke svému cíli odstranit individuální vlastnictví ve výrobě již při vytváření právních norem konfiskačního a znárodnovacího procesu. Díky své aktivitě, nepřipravenosti ostatních politických stran Národní fronty a s podporou sjednocených odborů se postoj komunistů stal při dekretální normotvorbě vždy určující. V rámci KSČ byl dokonce připraven postup, jak jednotlivých právních předpisů využít k posílení zestátněného sektoru a zároveň k zamezení restituce.

K řízení znárodněného průmyslu vytvořila vláda tzv. generální ředitelství, jež byla pověřena správou jednotlivých výrobních odvětví. Také u národních podniků se předpokládala organizace na základě ucelených výrobních programů, ovšem tento princip narážel na překážky nejen v podobě „sobeckých“ zájmů národních podniků, ale také na vertikální strukturu velkých koncernů, které znárodnovacímu dekretu podléhaly. Celý zestátněný

¹⁸⁸ *Když pomineme většinou zastaralé strojní zařízení a tovární budovy vhodné pouze ke skladovacím potřebám.*

sektor byl výrazně centralizován a ústřední správy do značné míry plnily roli trustového vedení.

Zmíněná generální ředitelství řídila postup celého znárodněného průmyslu proti existenci soukromého kapitálu ve výrobě a spolu s jednotlivými národními podniky sehrály při omezování soukromého podnikání cestou konfiskace klíčovou úlohu. Svými požadavky, jež náležitě zdůvodňovaly potřebami pro splnění dvouletého plánu, vytvářely jakousi protiváhu vůči individuálním uchazečům či zájemcům o restituci.

Rozhodnutí o přidělu příslušelo do kompetence ministerstva průmyslu, které většinou vycházelo vstříc návrhům ústředních správ znárodněného průmyslu a jednoznačně zestátněný sektor preferovalo. Stejnou tendenci vykazovaly rovněž Osídlovací úřad a Fond národní obnovy. Pravomoci v přidělovém řízení náležely zejména prvně jmenované instituci, která již v létě 1946, tzn. ještě před podobným rozhodnutím Národní fronty, vydáním dílčího rámcového plánu nařídila upřednostňovat požadavky „veřejných“ uchazečů před zájmem jedinců. Mezi postupem jednotlivých národních výborů, tj. orgánů výkonné moci, existovaly značné rozdíly, které vycházely z jejich politického složení. Pokud však rozhodující vliv patřil komunistům, při zavádění národních správ i při provádění konfiskace rozhodovaly ve prospěch zestátněného sektoru. Zcela opačně se snažily působit okresní soudy, které byly většinou pod vlivem národních socialistů. Svými výnosy často přikazovaly vrátit zabavený průmyslový majetek bývalému vlastníkovi, proti čemuž protestovaly v prvé řadě odbory. Nemohly sice přímo zasahovat do konfiskačního či přidělového řízení, ale v roce 1947 získaly možnost zabránit restituci, pokud s návratem původního majitele nesouhlasila více jak polovina zaměstnanců. Tímto způsobem vyvíjely tlak proti soukromému sektoru přímo v závodech, kterých se restituce týkala, a podporovaly tak postup znárodněného průmyslu z „druhé strany“.

Úloha národních podniků v boji o konfiskáty byla dvojí. V jeho průběhu vystupovaly jednak jako subjekt, který doplňuje svůj výrobní program hospodářsky přínosnými konfiskáty, a jednak jako objekt, jehož prostřednictvím se KSČ a odbory snaží zatlačit soukromý sektor. Tomu tak bylo zejména v případech malých a středních firem, jejichž přičlenění k národnímu podniku nemělo žádnou ekonomickou racionalitu, ale komunisté tím docílili omezení individuálního vlastnictví ve výrobní sféře.

Zápas o budoucnost soukromého podnikání v poválečném Československu rozhodl únorový převrat 1948. Druhá znárodnovací etapa, která se vztahovala na všechny závody s více jak padesáti zaměstnanci, do sektoru zestátněné výroby přivedla nejen všechny sporné konfiskáty s uvedeným počtem zaměstnanců, ale také konfiskáty již privatizované.

Součástí národních podniků se na základě zrychleného přidělového řízení rovněž stala většina menších zabavených firem. Únor 1948 znamenal další omezování soukromého hospodaření v oblasti průmyslu a prohloubil tak antikapitalistický vývoj v poválečném Československu.

Zusammenfassung

Der Abbau der privaten Unternehmertätigkeit durch die Veränderungen in der Struktur des schweren Maschinenaufbaus nach dem Jahre 1945

Der Kampf um die Konfiskation in der Tschechoslowakei nach dem Zweiten Weltkrieg war eine der markantesten Äußerungen der Machtausübung um die Zukunft der privaten Unternehmertätigkeit im Industrie- und Handelsbereich. Zur ersten „Runde“ des Prozesses der Beschränkung der privaten Unternehmertätigkeit wurde die Installation der Treuhandverwaltung im Besitz der staatlich unverlässlichen Personen und dort, wo die Störung des reibungslosen Ablaufs des Produktionsprozesses drohte. Zur nächsten Beschränkung der privaten Unternehmertätigkeit wurde selbst der Akt der Konfiskation ausgenutzt, den man als die zweite Phase des erwähnten Prozesses bezeichnen kann. Die dritte Phase der Tendenzen um die Unterdrückung der individuellen Eigentums stellt das Zuweisungsverfahren. Es handelt sich wörtlich um „Schlussrunde“ des Kampfes um das Schicksal der privaten Unternehmertätigkeit und dadurch auch um die Form der ganzen sekundären Sphäre der tschechoslowakischen Wirtschaft. Der Kampf um die Ausweitung des volkseigenen Sektors war nämlich ein Kampf um die Verringerung des privaten Sektors. Die volkseigenen Unternehmen sollten nicht nur um die rentablen Firmen ansuchen, sondern auch um die Betriebe, die für deren Produktion keine praktische Bedeutung hatten.

Zur Leitung der volkseigenen Industrie stellte die Regierung die sog. Generaldirektion dar, die mit der Verwaltung der einzelnen Produktionsbereiche beauftragt wurde. Der ganze verstaatlichte Sektor wurde stark zentralisiert und die Zentralverwaltungen erfüllten gewissermaßen eine Rolle der Tristenführung. Die erwähnten Generaldirektionen leiteten den Ablauf der ganzen volkseigenen Industrie gegen die Existenz des privaten Kapitals in der Produktion und gemeinsam mit einzelnen volkseigenen Betrieben spielten eine Schlüsselrolle bei der Beschränkung der privaten Unternehmertätigkeit im Wege der Konfiskation.

Die Entscheidung über Dotation oblag dem Ministerium für Industrie, das am meisten den Vorschlägen der Zentralverwaltungen der volkseigenen Industrie entgegenkam und eindeutig den verstaatlichten Sektor bevorzugte. Die gleiche Tendenz wiesen auch das Ansiedlungsamt und der Fonds des nationalen Wiederaufbaus auf. Im Verfahren der einzelnen Nationalausschüs-

se, d. i. der Organe der ausübenden Macht, existierten große Unterschiede, die aus deren politischen Zusammensetzung hervorgingen. Wenn beherrschender Einfluss die Kommunisten hatten, entschieden sie bei der Installation der Treuhandverwaltungen und bei der Ausübung der Konfiskation zu Gunsten des verstaatlichten Sektors. Ganz umgekehrt bemühten sich die Bezirksgerichte auszuüben, die am meisten unter dem Einfluss der Nationalsozialisten standen. Mit seinen Erlassen befahlen sie beschlagnahmtes industriemäßiges Vermögen dem ehemaligen Besitzer zurückzugeben, wogegen in der ersten Reihe die Gewerkschaften protestierten. Sie konnten zwar nicht direkt in das Konfiskations- oder Zuweisungsverfahren eingreifen, aber im Jahre 1947 gewannen sie die Möglichkeit, die Restitution zu verhüten, sofern mit der Rückgabe dem ehemaligen Besitzer mehr als eine Hälfte von Betriebsangehörigen nicht bestimmten. Auf diese Art und Weise übten sie Druck gegen den Privatsektor direkt in den Betrieben aus, auf die sich die Restitution bezog, und so den Fortgang der volkseigenen Industrie von der „anderen Seite“ unterstützten.

Die volkseigenen Betriebe spielten im Kampf um die Konfiskate eine Doppelrolle. In dessen Verlauf traten einerseits als Subjekt, das sein Produktionsprogramm mit wirtschaftlich fruchtbaren Konfiskaten verbreitet, und andererseits als Objekt, durch dessen Vermittlung die KPTsch und die Gewerkschaften danach streben, den Privatsektor zu unterdrücken. Der Kampf um die Zukunft der privaten Unternehmertätigkeit in der Tschechoslowakei nach dem Weltkrieg wurde durch den Umsturz im Februar 1948 entschieden. Die zweite Etappe der Nationalisierung, die sich auf alle Betriebe mit mehr als 50 Angestellten bezog, brachte in den volkseigenen Sektor nicht nur alle strittigen Konfiskate mit der erwähnten Menge von Angestellten, sondern auch die schon privatisierten Konfiskate.

Constraints on Private Enterprise on the Path to the Transformation in the Structure of Heavy Engineering after 1945

This study begins, in its first section, by examining the normative arrangements for the confiscation and nationalization process in the field of heavy engineering after 1945 and its relationship with the offensive against private enterprise. The second section of the study focuses on the organisation of the newly nationalized industry and the institutional influences on the process of confiscating businesses and assigning control.